

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 10, Aralık 2017, s. 208-245

Yrd. Doç. Dr. Umur AŞKIN

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, uaskin@gmail.com

ÇİNGENE/ROMAN TOPLUMUNUN SOSYO-EKONOMİK- DURUM VE BEKLENTİLERİ: İZMİR İLİNDE BİR ARAŞTIRMA¹

Özet

Çalışmanın amacı, Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik koşullarında ortaya çıkan değişimleri göz önüne sermek ve beklentilerini keşfetmektir. Küreselleşme sürecinde geçinme stratejilerinde ortaya çıkan değişim ve dönüşüm Çingene/Roman toplumunun yoksulluğunu artırmakta ve birçok alanda yoksunluk yaşamasına yol açmaktadır. Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik koşulları, müzisyenlik, mevsimlik tarım işçiliği, kunduracılık, işportacılık, sokak satıcılığı ve geri dönüşüm sektöründe çalışanlar odağı alınarak incelendi. Bu ve benzeri geçinme stratejilerinde yaşanan değişim ve dönüşüme bakılarak Çingene/Roman toplumunun gelecekteki sosyo-ekonomik durumunun ne yöne evrileceği tartışıldı. Çalışmada, ayrıca Çingene/Roman toplumunun eğitime bakışı ve eğitim düzeyleri ile istihdam durumları arasındaki ilişki de incelendi. Çingene/Roman toplumunun eğitim ve istihdam olanaklarına erişimde karşılaştığı zorluklar, küreselleşme süreci boyunca yoksulluk ve yoksunluklarını derinleştirmektedir. Çingene/Roman toplumunun şimdiki ve gelecek nesilleri için yaşam koşulları gittikçe zorlaşmaktadır. Çalışmanın

208

¹ Bu çalışma, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2011 yılında kabul edilen “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Yaşayan Romanların Sosyo-ekonomik Durumları ve Beklentileri: İzmir İli Örneğinde Bir Alan Araştırması” adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

alan araştırması, Çingene/Roman toplumunun yoğun olarak yaşadığı şehirlerden biri olan İzmir’de gerçekleştirildi. Çalışma kapsamında, 77 kişiyle derinlemesine görüşme yapıldı. Çalışma, Çingene/Roman toplumunun geçinme stratejilerinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümün, Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumlarına dolaylı ve doğrudan yansımalarını ele alması açısından önemlidir. Türkiye’de, Çingene/Roman toplumuyla yönelik yapılmış akademik çalışma sayısı yetersizdir. Çalışma, bu yönüyle de alanyazınına katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çingene/Roman toplumu, sosyo-ekonomik durum, yoksulluk, sosyal dışlanma

SOCIO-ECONOMIC SITUATION AND EXPECTATIONS OF GYPSY/ROMA SOCIETY: A RESEARCH IN THE PROVINCE OF IZMIR

Abstract

The aim of the study is to consider and search out the changes that have occurred in the socio-economic conditions of the Gypsy/Roma community. The changes and transformations in the livelihood strategies in the globalization process increase the poverty of the Gypsy/Roma community and lead to deprivation. The socio-economic conditions of the Gypsy/Roma community were studied by taking the focus on musicians, seasonal agricultural workers, shoemakers, peddling, street vendors and recycling sector. It is discussed how the future socio-economic situation of the Gypsy/Roma community will evolve by looking at the changes and transformations in these and similar survival strategies. The study also examined educational levels of Gypsy/Roma society and the relationship between educational attitudes and their employment status. The difficulties that the Gypsy/Roma community have in accessing education and employment opportunities deepen their poverty and deprivation during the globalization process. The living conditions for the present and future generations of the Gypsy/Roma community are becoming increasingly difficult. The fieldwork of the study was carried out in İzmir, one of the cities where the Gypsy/Roma community lives intensively. In the scope of the study, 77 interviews were conducted in depth. The study is important in terms of the direct and indirect reflection of the changes and transformations in the Gypsy/Roma community's livelihood strategies to the socio-economic situation of Gypsy / Roma society. The number of academic studies intended to Gypsy/Roma community in Turkey is inadequate. This study contributes to the literature in this respect.

Keywords: Gypsy/Roma community, socio-economic conditions, poverty, social exclusion

1. Giriş

Kapitalizmin “içte ve dışta genişleme eğilimi” (Sweezy, 1997) olarak tanımlanan küreselleşme sürecinde, kapitalizmin ekonomik ve toplumsal yapı üzerindeki denetimi giderek yoğunlaşmaktadır. Kapitalist ekonomik ilişkiler, kapitalist ilişkilerin tam olarak içer(e)mediği ekonomik alanlara, geleneksel dokulara doğru hızla genişleyerek bu alanlarda yapısal dönüşümler ortaya çıkarmaktadır. Kapitalist yayılma ile ortaya çıkan bu yapısal dönüşümler, ekonomik yaşam alanlarında varolan (eski) düzenin çözülmesine yol açmakta; toplumlar, maddi ve toplumsal üretim süreci üzerindeki denetimlerini kaybetmektedir. İnsanlar (toplumlar) risk ve tehlikelere karşı çaresiz kalmakta; kaybedenlerin sayısı ve tabanı genişlemektedir.

Küreselleşme sürecinin kaybedenlerini *işçi sınıfı, yoksul köylü, emekçiler ve bütün ezilenler* (Savran, 2008:13–14) oluşturmaktadır. Kendi kendine az, ya da çok yeten kırsal/köylü topluluklar, bağımsız çiftçiler, küçük üreticiler, zanaatkarlar gibi üretici sınıflar bu süreçte maddi ve toplumsal üretim üzerindeki denetimlerini yitirmektedir (O’Connor, 1995; Başkaya, 2004; Petras ve Veltmeyer, 2006; Dowd, 2008; Ercan 2006, Özuğurlu, 2005). Eski düzenin çözülmesi, varolan geçim olanaklarının ve geçim uğraşlarının insanların elinden kayıp gitmesi anlamına gelmektedir. Ortaya çıkan yapısal dönüşüm, yüksek “*yapısal işsizlik*”, vasıfların yok edilmesi ve yeniden oluşması gibi dönüşümleri ve işgücü piyasalarında köklü bir yeniden yapılanmayı (Harvey, 1999:168–175) da beraberinde getirmektedir. Kapitalizmin *dikey ve yatay yayılma ve derinleşme sürecinde* ortaya çıkan değişim ve dönüşüm –toplumsal ve bireysel düzeyde– tüm yaşantıları etkilemektedir. Bu süreçte kapitalizm, etkileyemediği yaşantıları da hızla kuşatmakta, değiştirmekte ve dönüştürmektedir.

Kapitalizmin bu işleyiş mantığı karşısında savunmasız ve korumasız sosyal grupların her türlü yaşam alanları altüst olmaktadır. İzmir kent merkezinde yaşayan Çingene/Roman toplumu, bu savunmasız ve korumasız grupların içerisinde yer almaktadır. Ekonomik yaşam alanları, iş ve mesleklerinin yapılabirlikleri, gelir üretme ve yaratma yeterlilikleri, uyum ve savunma araçları küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerden etkilenmektedir.

Bu çalışmada, küreselleşme sürecinin Çingene/Roman toplumunun gelir getirici uğraşlarında nasıl bir değişim ve dönüşüm ortaya çıkardığına ve bugünkü fiilî durumun ne yöne doğru evirildiğine bakılmaya çalışıldı. Çingene/Roman toplumunun farklı boyutlarda yoksulluk ve yoksunluklar yaşadığı bulguları. Küreselleşme süreci, Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumuna dolaylı ve doğrudan etki

eden ekonomik değişkenler çerçevesinde ele alındı. Çingene/Roman toplumunun gelir getirici etkinliklerine etki eden ekonomik değişkenler ve bunların yansımaları, verili durum ve gerçekleşme olasılığı bulunan durumun irdelenmesinde önemlidir.

2. Küreselleşme Süreci ve Ekonomik Yapıda Dönüşüm

Kapitalist üretim tarzında ortaya çıkan birikim bunalımları, ekonomi ve mali ya- pılarda yeni birikim modelleri ile aşılmaya çalışılmaktadır. Her yeni birikim modeli, ekonomik alanda yapısal bir değişim ve dönüşüm ile birlikte, sosyal, siyasal ve kültü- rel alanlarda da değişim ve dönüşümleri ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmada, çalışmanın sınırlılıkları ve kapsamı nedeniyle ekonomik alanda ortaya çıkan değişim ve dönüşümler, Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumuna doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen (belirli) sınırlılıklar çerçevesinde irdelendi.

2.1. İşgücü Talebini Azaltan Gelişmeler: İşin Kaybolması

Küreselleşme sürecinde işgücü talebini azaltan birçok etmen bulunmaktadır. 1980'li yılların ilk yarısı ile birlikte uygulana gelen yeni-liberal ekonomi politikaları, kentlerde işsizlik, gelir dağılımı eşitsizliklerinin artması gibi sorunlar ile yansımaları olarak, geniş toplum kesimlerinin yaşam koşullarını ağırlaştırmıştır (Lee ve Vivarelli, 2006; Robinson, 1996:21-3; Lacabana ve Cariola, 2003:65-8; Benoist, 1997; Bienefeld, 2000).

Türkiye ekonomisine de damgasını vuran yeni-liberal politikalar, KİT'lerde yatırımların durmasına, teknolojik aşınmaya ve özelleştirme uygulamalarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. İthalatta serbestleşme, ithalatta kotaların büyük ölçüde kaldırılması ve gümrük tarifelerinin indirilmesi; ağırlaşan faiz yükü ve daralan iç piyasa koşullarında sanayi sermayesinin yeni istihdam yaratacak kapasite yaratmak- tan kaçınması (Boratav, 2003:153-162; Işıklı, 2002; Pınarcıoğlu ve Işık, 2001a: 32-6), işgücüne olan talebi olumsuz etkilemiştir. 2000'li yıllarla birlikte ekonominin dış ti- carete en açık üretken sektörlerini oluşturan tarım, madencilik ve imalat sanayi yatırımlarındaki azalma (Boratav, 2003:188) işgücü talebini azaltan bir başka gelişmedir.

Yeni teknolojilerin üretim sürecinde kullanımının artması, emek süreçlerini ve işgücü piyasalarını esnek bir yapıya büründürmüş ve yeni iş örgütlenme biçimleri ortaya çıkmıştır. Yarı-zamanlı, geçici istihdam biçimleri ve taşeronlaşma, bu dönemde artmaya başlamıştır. İstihdam ve işgücü piyasalarındaki dönüşüm özellikle yarı- nitelikli ve hiçbir niteliği olmayan işgücünü olumsuz etkilemiştir. Bu süreci hızlandıran bir başka gelişme ise, işgücü ve diğer maliyetlerin yüksek olduğu gelişmiş ülkelerdeki imalat sektörlerinin, gelişmekte olan ülkelere ve bölgelere kaydırılması olmuştur. Sanayisizleşme süreci olarak da ifade edilen bu süreç, niteliksiz ve yarı-

nitelikli işgücü için uygun iş olanaklarını azaltmıştır. Bu grupta bulunanlar, uzun dönemli işsizler ve yoksullar olarak toplumsal dışlanmış kitleler içine girmişlerdir.

2.2. İşgücü Arzını Artıran Gelişmeler: Post-Fordist Dönemde Yeni Proleterleşme

Küreselleşme sürecinde, yeni bir proleterleşme dalgası ortaya çıkmaktadır (Munck, 2002:1; Işıklı, 2002:118, 177; Özüğurlu, 2005). Kapitalist sistemin gittikçe daha çok finansal bir yapıya bürünmesi, sermayenin artan tekelleşme eğilimi, proleterleşme sürecini hızlandırmaktadır.

Yeni-liberal politikalar, Türkiye’de tarımsal üretimin tasfiyesini tetiklemiştir. Tarımsal istihdamdaki hızlı gerileme eğilimi günümüzde de sürmektedir. Devletin tarımsal desteklere son vermesi, tarımdaki emek fazlasının önemli bir bölümünün üretimden kopmasına yol açmaktadır. Tarımsal KİT’lerin özelleştirilmesi ve/veya tasfiyesi, çok sayıda çiftçinin geçim kaynağını oluşturan bazı ürünlerin ekim alanlarının daraltılması ve çiftçiye (daha doğrusu toprak sahibine) doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesi tarımsal üretimi ve istihdamı olumsuz etkilemektedir (Mütevellioğlu ve Işık, 2009:171–4; Ertuğrul, 2005; Gülçubuk, 2002; Boratav, 2009; Günaydın, 2009; Özerman, 2009; Oyan, 2009; Kurtuluş ve Purkis, 2008:72–4).

Tarım sektöründe ortaya çıkan bu dönüşüm, çoğunluğu küçük aile işletmelerinin ayakta kalması zorlaşmakta; yoksullaşma ve mülksüzleşme artmakta; kırsal alanda çözülme hızlanmaktadır. Tarımsal faaliyetlerden kopan kır emekçilerinin kente göçü artmaktadır. Sanayileşme hedefinden vazgeçilmesi; rant ekonomisinin tarım dışı alanlarda istihdam üretmeyen yapısı; göç edenlerin kentsel işgücü piyasasının gerektirdiği nitelikleri taşınamaması; kente göçenlere kırdan çok farklı ekonomik yaşam alanı sunmamaktadır (Koray, 2001:224–6; Gülçubuk, 2002; Boratav, 2009; Günaydın, 2009; Oyan, 2009; Kurtuluş ve Purkis, 2008). Enformel sektördeki düzensiz, geçici, eğreti ve marjinal işler, yoksullaşan ve mülksüzleşen kitlelerin kentsel yaşam için geliştirebildikleri uyum ve savunma mekanizmalarıdır. Kente yeni gelenler, istihdam alanı olarak enformel ve marjinal sektörlere akın ederek, bu alandaki emek arzını artırmaktadır.

Yeni-liberal politikalar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bozuk olan gelir dağılımını daha da kötüleştirmekte; yoksulların sayısı giderek artmaktadır. Yoksulların sayısındaki artışa yeni-liberal politikalar sonucu ortaya çıkan “*kaynakların yoksulluğu*” (Rocha, 2001) durumu yol açmaktadır. Eskiden kent yoksulları kaynakların yetersizliğine (yoksulluğun kaynaklarına) bağlı olarak yoksul iken günümüzde yoksullar, “*kaynakların yoksulluğu*” nedeniyle yoksuldurlar. Kaynakların yoksulluğu, yalnızca formel sektördeki istihdam olanaklarının olmaması ya da yetersizliği olarak değerlendirilmemekte; özellikle “*geçinme stratejisi*” yaklaşımı ile enformel sektörün “*uyum ve savunma araçları geliştirme*”, gelir kaynağı/kaynakları sağlama noktasında artık eski olanak ve fırsatları sun(a)maması anlamını taşımaktadır. Kentsel işgücü piyasasının

gerektirdiği niteliklere sahip ol(a)mayanların formel sektör için “istihdam edilebilirlikleri” yok denecek ölçüde sınırlıdır. Bu durum, yeni liberal küreselleşme sürecinde kent ekonomilerinin artan emek arzı için yeterli iş olanağı yaratamaması ile birleşince kentsel işgücü piyasası için istihdam edilebilirlikleri sınırlı olan gruplar, kentte üretkenliği düşük, eğreti, enformel sektör için marjinal, savunmasız ve güçsüz bir emek arzı ortaya çıkarmakta ve bunun sürekliliğini sağlamaktadır. Bu gruplar, enformel sektörde genellikle eğreti ve düzensiz işlerde kendi hesabına çalışmakta ve düşük gelir elde etmektedir.

Kentsel işgücü piyasasında üretkenliği düşük, eğreti ve marjinal işlerin yaratılmasında da belirli sınırlılıklar ve kısıtlar bulunmaktadır. Eğreti ve marjinal işlerden oluşan enformel sektörün de bir taşıma kapasitesi bulunmaktadır. Ekonomik krizler ve yapısal uyum politikaları, eğreti ve marjinal işlerde çalışan yoksulların sayısını daha da arttırmaktadır. Uyum ve savunma aracı geliştir(ebil)me noktasında marjinal ve enformel sektördeki işlerden elde edilen gelir, bu alanlardan gelir elde etmeye çalışanların sayısında ortaya çıkan artış nedeniyle daha düşük düzeylerde kalmaktadır. Yoksulluğun kaynaklarındaki yoksulluk, belirli ölçülerde “yaşanabilir” bir yoksulluktur. Yoksullar, yoksul oldukları için toplumun tam olarak dışında değildir. Kaynakların yoksulluğundaki yoksulluk “dışlayıcı” bir yoksulluktur.

Küreselleşme sürecinde ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkan değişim ve dönüşümler, Çingene/Roman toplumunun formel ve enformel sektör içerisindeki gelir üretme ve yaratma yeterliliklerini de olumsuz etkilemekte; günlük yaşam mücadeleleri ve yaşam koşulları zorlaşmaktadır. İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun gelir üretme ve yaratma yeterliliklerindeki değişim, Çingene/Roman toplumunun iş/çalışma algısı ve işgücü piyasalarındaki konumuna bakılarak anlaşılabilir.

3. Çingene/Roman toplumunda iş/çalışma algısı ve işgücü piyasasındaki konuları

Çingene/Roman toplumunun iş ve meslek örüntülerini belirleyen etmenler nelerdir? Gelir getirici iş ve meslek seçiminde Çingene/Roman toplumunun sosyo-kültürel özellikleri mi, yoksa yaşanan bölgenin sunduğu iş ve çalışma olanakları mı belirleyicidir?

Batı kaynaklı alanyazını, Çingene/Roman toplumunu göçebe yaşam tarzı ile özdeşleştirmektedir. Göçebe yaşam tarzının farklı zaman ve mekân algısı oluşturduğu ve bu nedenle, Çingene/Roman toplumunun bağımsız ve özgür olabilecekleri, esnek ve kendi hesabına çalışma biçimlerini, kültürel ve etnik kimlikleri nedeniyle tercih ettiklerine vurgu yapılmaktadır (Formoso ve Burrell, 2000; Clark, 2002; Lucassen, 1998a, 1998b; Fonseca, 2002; Fraser, 2005; Marushiakova ve Popov, 2001; Okely 1993; Casanova, 2007). Bu görüşe karşı çıkan, yapılan işlerin seçiminde ekonomik nedenlerin

ağırlıklı olduğunu belirtenler de bulunmaktadır (Lucassen, 1998a, 1998b; Liégeois, 1986; Lewy, 1999; Horváth, 2005).

Sibley (1981:4–12), ekonomik ve sosyal yapılarında gözlenebilir farklılık bulunan sosyal grupların, egemen toplumsal yapı tarafından “dışarıdakiler” olarak görüldüklerini belirterek, “dışarıdakiler”in sorunlarına uygun bakış açısının, ekonomik ve sosyal yapılarında ortaya çıkan değişikliklerin egemen sistemdeki süreçlerin çözümlenmesi ile olanaklı olduğunu vurgulamaktadır. Çingenerin, egemen ekonomik sistemde ortaya çıkan değişim ve dönüşümleri edilgen bir şekilde kabul etmediklerini; kültürel yapılarının, kendilerini, –egemen sistemde ortaya çıkan değişimlere uyum sağlayacak şekilde– yeniden üretmelerinde gerekli esnekliği sağladığını belirtmektedir. Sibley’in egemen ekonomik sistemle kurulan ilişki çerçevesinde Çingenerin kendilerini yeniden şekillendirmesine yönelik yaptığı vurgu İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun (kentsel) işgücü piyasasındaki konumunun anlaşılmasına yardımcı olur. Çingene/Roman toplumunun formel ve enformel işgücü piyasasındaki konumunun anlaşılması için gelir üretmeye yönelik uğraşlarının tarihsel görünümüne de bakılması gerekir.

3.1. Çingene/Roman toplumunun iş ve mesleki uğraşlarının tarihsel görünümü: Bir Çingene ekonomisi olabilir mi?

Batı kaynaklı alanyazınında, Çingene/Roman toplumunun mesleklerine yönelik iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüş, (kalaycılık, demircilik, tamircilik, sepetçilik gibi) uzmanlaşmış mesleklere sahip olduklarını ve (bu meslekler nedeniyle) Çingene/Roman toplumunun modern öncesi emek piyasasının aranan öğeleri olduğunu, seyyar satıcı ve gezici zanaatkâr mesleklerinin altyapısı zayıf ve ekonomik olarak geri kalmış bölgelerdeki ekonomik boşlukları doldurduğunu kabul etmektedir. İkinci görüş, Çingenerin aşırı derece tembel olduklarını, işten kaçtıklarını, hemen hemen hiç çalışmadıklarını; geçimlerini dilenerek, hırsızlık ve gasp gibi yasa dışı ve gayri-meşru yollardan sağladıklarını savunmaktadır.

İlk görüş, değişen koşullara uyum sağlayabilme esnekliğine ve mesleki çok yönlülüğe sahip olduklarını; çeşitli uğraşlar aracılığıyla geçimlerini sağlayabildiklerini; geleneksel uğraşlarının göçebelik ve belirli uğraş alanlarını içeren zanaatkârlık üzerinde yükseldiğini vurgulamaktadır. Çingene/Roman toplumunun yaptığı işler, “Çingene iktisadi/ekonomisi” (Şerefgil, 1981:120; Lucassen, 1998c:154) olarak nitelenmektedir. Lucassen (1998c), göçebe bir topluluk olan Çingenerin, ekonomik etkinliklerinin “yerleşik” olanlardan farklı olmadığını düşünmektedir. Göçebelik ruhsal bir durum olarak ele alınmaktadır (Liégeois, 1986:50–57; Lewy, 1999). Bu göçebelik anlayışı, değişen ekonomik ve sosyal şartlara uyum sağlamaları için onlara esneklik sağlamaktadır. Bu esnekliği, kapitalist sistemdeki enformel ekonominin bir parçası olarak

da değerlendirilmekte; göçebelikte yapılan işlerin, enformel sektörde ücret karşılığı yapılan işlerden daha çok “kendi hesabına çalışma”yı desteklediği düşünülmektedir (Okely, 1992:53). Enformelliğe yönelik bu tespit, İzmir’de yerleşik yaşayan araştırma öznesinin kentsel emek piyasasındaki genel görünümünü de yansıtmaktadır.

Zanaatkârlık ve göçebe yaşam biçimini temel alan “Çingene ekonomisi”nin üç temel özelliğinin olduğu düşünülmektedir: (a) ailenin ekonomik birim olması, (b) hareketlilik, (c) kendi hesabına çalışma (Lucassen, 1998c; Okely, 1992; Gmelch, 1986; Sibley, 1981).

Çingene/Roman topluluklarında ailenin tüm üyeleri “iktisaden faal”dirler. Tüm üyeler, ailenin yapısına, yaptığı işe/işlere, içinde buldukları sosyal ortama ve zamana göre değişen biçimlerde aile ekonomisine katkı vermektedir. Zaman içerisinde aile bireylerin yaptığı katkının niceliksel ve niteliksel boyutu değişim ve dönüşüm geçirse de, aile üyelerinin, aile ekonomisine yaptığı katkı süregitmektedir.²

İkinci temel özellik, yapılan işin ve sunulan hizmetin “müşterini”nin ayağına götürülmesi, hareketliliktir. Çingene/Roman toplumunun yaptığı/yapmış olduğu birçok işin, (genel ekonomik sistem içerisinde çok fazla önemi olmasa da) mal ve hizmetin sunulduğu müşteri açısından önemlidir. Fraser (2005:189) bu özelliğin, arz ve talep noksanlığı olan kırsal bölgelere mal ve hizmet sunumu gerçekleştirerek bu bölgelerin ekonomik ve sosyal yaşamını canlandırdığını vurgulamaktadır. Genel ekonomik sistemin doldur(a)madığı, boş bıraktığı ekonomik alanlara yönelik mal ve hizmetlerin sunumu, Çingene/Roman toplumunun yaptığı birçok işte ön plandadır. Roman toplumu, bu boşlukları dolduracak örgütsel esnekliğe ve isteğe sahiptir ve karşılıklarına çıkan her türlü “marjinal” fırsatlardan yararlanabilirler (Gmelch, 1986). Gezici ticaret, gezici zanaatkârlık ve eğlence sektörüne yönelik işler, hareketliliğin yoğun olduğu alanlardır³.

Kentleşme ve sanayileşme, kırdaki geleneksel işlere dayalı ekonomik yaşam alanlarını daraltmıştır, daraltmaktadır. Bu duruma küreselleşme süreci de katkı yapmak-

² Günümüz Türkiye’sinden bu durumu örneklemek gerekirse; İzmir’de mesleği sürdürenlerin sayısı gün geçtikçe azalmasına ve İzmir’de yaşayanlar açısından kaybolmaya başlasa da, ailenin bir ekonomik birim olmasını sepetçilik mesleği üzerinden açıklayabiliriz. Sepet yapımı, birkaç aşamadan oluşan bir üretim sürecidir. İlk önce, sepet yapımı için gerekli söğüt ya da bir başka uygun, ince ağaç dallarının kesilmesi gereklidir. Bu aşama fiziksel güç istediğinden, genellikle ailenin erkek bireyleri tarafından yapılmaktadır. İkinci aşama, toplanan ince dalların kabuklarının soyulması işlemidir. Bu aşamada kadın ve çocuk emeği yoğun olarak kullanılmakla birlikte, erkekler de katılmaktadır. Bu aşamanın en kısa sürede gerçekleşmesi gerekmektedir, çünkü ince ağaç dallarının kurumaması gerekmektedir. Üçüncü aşama ise sepetlerin örülme aşamasıdır. Sepet yapımının en fazla vasıf gerektirdiği aşamadır. Bu aşama, genellikle bu işte ustalaşmış erkekler tarafından gerçekleştirilir.

³ Geleneksel meslekler açısından baktığımızda ise, en azından birkaç on yıl öncesine kadar yoğun bir şekilde yapılan “hallaçlık”, “yatak-yorgan dikimi” “kalaycılık”, “bohçacılık”, “panayırıcılık” gibi işler, bu mal ve hizmete talep olan yere gitmeyi gerekli kılmaktadır.

tadır. Göçebe ve yarı-göçebe yaşayan Çingene/Roman toplumlarının “ekonomik yaşam alanları”nda ortaya çıkan daralma onları kent(ler)e yerleşmeye zorlamıştır, zorlamaktadır. Bu zorlanma, Çingene/Roman toplumunun iş ve mesleklerini, “toplayıcılık” ve “zanaatkârlık” olmak üzere ikili bir sınıflandırmaya tabi tutan Martinez’in (1992:47-48) yerleşik düzene geçişi ekonomik etkinliklere bağlaması ile de uyuşmaktadır.

Üçüncü özellik, *kendi hesabına çalışmadır*. Kendi hesabına çalışma, Çingene kimliği ve kültürü ile ilişkilendirilerek “proleterleşmeme” ile özdeşleştirilmektedir (Okely 1992; Fraser, 2005). Çingene toplumunun kültürel değerleri ile *kendi hesabına çalışma* olarak arasında organik bir bağ kurulmaktadır. Fonseca (2002:112), *aracı azınlık*⁴ olarak nitelendirdiği Çingenelerin *düzenli işlerden genellikle uzak durduklarını, daha bağımsız ve esnek işleri tercih ettiklerini* belirtmektedir. Çingene/Roman toplumu açısından *kendi hesabına çalışma*, geniş bir özgürlük hissi ile birlikte, zaman içerisinde tek bir işe bağlı kalmadan birçok iş ve meslek arasında seçim yapma esnekliği sağlamakta; bağımlı çalışmanın ortaya çıkardığı tek düzeliği azaltmaktadır. Lucassen (1998c) ise, *kendi işinin sahibi* olma ile *kültürel bir bağ* kurmanın yanlış olduğunu; ücretli emeğe *düşük değer* atfedilmesinin ve olumsuz bakılmasının “ekonomik nedenler”den kaynaklandığını düşünmektedir. Alan araştırması bulguları, İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun işgücü piyasasındaki konumunu belirlemede *kültürel* değişkenlerden daha çok *ekonomik nedenlerin* etkili olduğunu göstermektedir.

İzmir kent merkezinde yaşayan Çingene/Roman toplumu, özellikle 40 yaş üzeri bireyler, işgücü piyasasında aktif olarak yer aldıkları süre boyunca birden fazla iş ve mesleki alandan gelir elde etmişlerdir. Yaşamlarını sürdürdükleri mekânın ve/veya yakın mekânların sunduğu gelir getirici her türlü olanak ve fırsatlardan yararlanmışlardır. Gelir getirici uğraşlarda elde edilen/edilecek gelirin miktarı, özellikle erkekler açısından önemlidir. Erkekler genellikle yüksek kazanç sağladıkları/sağlayacakları iş ve mesleki uğraşları tercih etmişlerdir. Enformel istihdam içerisinde değerlendirilen işler belirli (özellikle geçmiş) dönemler yüksek gelir sağlamıştır. Alan yazınında eğitim düzeyi ve gelir arasında kurulan bağlantı, Çingene/Roman toplumunun genel eğitim düzeyinin düşüklüğü düşünüldüğünde, belirli dönemlerde yapılan iş ve mesleklerde ortaya çıkmamaktadır. Çingene/Roman toplumunun yaptığı işlerden elde ettiği gelir

⁴ Aracı azınlık teorisi, genellikle küçük ölçekli ticari/iş ağırları çerçevesinde yoğunlaşan etnik grupların (örneğin, Ermeniler, Hintliler, Çinliler, Japonlar ve Yahudiler), genel ekonomik yapı içerisindeki konumlarını (örneğin, bankacılar, berberler, broker, lokantacılar) irdelemektedir. Grup üyeleri iş ortağı olarak önceliğe sahiptir. Aracı azınlık gruplarının ekonomik uğraşları genellikle mekânsal olarak belirli yerlerde yoğunlaşmaktadır. Daha çok, geldiği ülke ile bağlarını koparmamış, bulunduğu ülkede geçici olarak kaldığı düşünülen azınlıklara yönelik kullanılmıştır. Ülkede ekonomik amaçlı bulunmaktadırlar ve bu yüzden ev sahibi toplum ile ilişkileri geliştirmek gibi bir düşünceleri yoktur. Güçlü grup içi bağlardan kaynaklanan düşük maliyetli etnik işgücünü uzun süreli çalıştırabilme, yapılan

ile eğitim düzeyi arasında ortaya çıkan ters ilişki belirli ölçülerde günümüzde de süregitmektedir.

Okely (1992), Çingene mesleklerini: (a) mal ticareti, (b) hizmetler, (c) mevsimlik işçilik ve (d) Çingenelerin uzmanlaştığı, Çingenelerle özdeşleşmiş mal ve hizmetlerin sunumu şeklinde sınıflandırmaktadır. Alan araştırmasından elde edilen bulgular, İzmir’de yerleşik yaşayan araştırma öznesinin iş ve mesleki uğraşlarının (a) formel gelir fırsatları ve (b) enformel gelir fırsatları olarak iki ana bölümde; enformel gelir fırsatlarının da (1) yasal gelir fırsatları, (2) yasal olmayan gelir fırsatları olarak sınıflandırılmasını mümkün kılmaktadır⁵.

3.2. Çingene/Roman toplumunda iş ve meslek dağılımı

Çalışmanın bulguları, Çingene/Roman toplumunun yaptığı iş ve mesleki uğraşlarında kültürel bir bağlantı aranmasının ve doğrudan bu noktaya bakılmasının resmin bütününe göstermediğini ortaya koymaktadır. Çingene/Roman toplumunun iş ve mesleki uğraşlarında temel belirleyici “ekonomik nedenler”dir. Kentin ve/veya yaşanan mekânın genel ekonomik yapısı, sunduğu iş olanakları ve fırsatlar da Çingene/Roman toplumunun gelir getirici iş ve mesleki uğraşlarının belirmesinde önemlidir. Yapılan iş(ler)in niteliği, Çingene/Roman toplumunun *gacoyla* kurdukları ilişkiyi de belirlemektedir. Çingene/Roman toplumu, *gacoyla* genellikle ekonomik alanda ilişkiler kurmaktadır.

Duygulu (2006:22), Türkiye’de yaşayan Çingenelerin yaşam biçimini, göçebelik, yarı göçebelik ve yerleşik yaşam sürenler şeklindeki yaşamın mekânsal biçimlenmesinin belirlediğini belirtmektedir. Yaşamın mekânsal biçimlenmesi, aynı zamanda Çingene/Roman toplumunun iş ve mesleki uğraşların yapısını da belirlemektedir. Martinez (1992:58), “yerleşikleşme”nin Çingeneler için kesin bir durağanlık anlamına gelmediğini, yerleşiklerin çoğunun gelir kaynağı bulmak için uzun mesafeler kat etmek durumunda olduklarını; aynı aile içinde farklı yerleşikleşme tarihleri olabileceğini vurgular. Göçebeliliğin, “zaman içinde mevsimlik bir döngü, uzamda ise bütünüyle sınırlı olan belirgin bir devingenliğe” (47–48) sahip olduğunu söylemektedir.

Alan araştırması bulguları, göçebe yaşamı biçimini günümüz Türkiye’inde bile isteye seçmiş, bunu bir yaşam felsefesi haline getirmiş Çingene/Roman gruplarının varlığının sorgulanabilir bir durum olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, baraka, çadır ya da terk edilmiş barınma alanlarında konaklayan Çingene/Roman gru-

işte rakiplere karşı rekabet üstünlüğü sağlar. Gelinek ülkenin kültürü, aracı azınlığın oluşumunda, gelinen ülkeden bağımsız olarak onları bu işe hazırlayabilmektedir (Bonacich, 1973).

⁵ İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumu ise gelir elde etmelerine yönelik, daha çok Türk toplumunda varolan olumsuz imgeleri temel alan *meşru yol* (daire) ve *gayrimeşru yol* olmak üzere ikili bir ayrım yapmaktadır. Hırsızlık, gasp gibi “suç” unsuru taşıyan uğraşlar gayrimeşru yol olarak tanımlanmaktadır.

pları için “göçebe” yaşam tarzının varlığını “zorunlu göçerlik” durumu olarak kabul etmek gerekir. Düşük ve düzensiz gelir nedeniyle, sabit ve sağlıklı bir barınma mekânı sağlayamayan gruplar ve/veya aileler “zorunlu göçer” yaşam sürmek durumunda kalmaktadır. Göçebelik, sürekli bir hareketlilik durumundan daha çok bir *evsizlik, yerleşikleşememe* durumu olarak ortaya çıkmaktadır.

İş ve meslek dağılımını yaşamın mekânsal biçimlenmesine göre ele aldığımızda, özellikle geçmiş dönemlerde (yarı-göçebe yaşayan) Çingene/Roman topluluklarının kırsal bölgelerin ekonomik yaşantısı için aranan meslek erbabı oldukları görülmektedir. Kalaycılık ve demircilik gibi meslek sahipleri, geçmiş dönemlerde tarımsal üretimde kullanılan ekipmanın temini ve tamiri için önemli işlevler üstlenmişlerdir.⁶

Çingene/Roman toplumunun geçimini sağlamak için geliştirdikleri ve/veya var olan yolları kullanmaları, (İzmir’in) ekonomik yapı(sı)nın olanak ve fırsatlarından ayrı düşünülemez. İzmir ekonomisine, özellikle Çingene/Roman toplumunun yerleşim yerlerine yakın bölgelerdeki ve Çingene/Roman toplumunun yeterlilikleri ölçüsünde ulaşabildikleri iş olanaklarına da bakmak gerekir. Kıray’ın İzmir üzerine yapmış olduğu çalışmalar tarihsel bir bakış açısı geliştirmemize yardımcı olur.

Kıray (1972:2; 1998a:28), İzmir’in⁷ sanayi öncesi feodal şehir yapı ve ilişkilerinden, az gelişmiş metropoliten şehir haline dönüştüğünü ve merkezi bir iş alanına sahip olduğunu belirterek (1972:74–79; 1998b:121–125), bu iş alanında sayısı belli olmayan, örgütsüz ayak satıcısı (seyyar satıcı) ve işportacıların yoğun olduğunu; bu tür düzensiz küçük ticaretin tarım-sanayi ilişkileri düzenli gelişmeyen şehir bütünleşmelerinde

⁶ Elek, kalbur, süpürge, sepet yapımı gibi zanaatların icrası ve bu ürünlerin satışı gibi ticari etkinliklerin gerçekleştirilmesi de kırsal bölgelere yönelik işlerdendir. Son dönemde turistik bölgelerde/bölgelere yönelik hasır kilim ve plaj şemsiyesi yapımı, İzmir’de yarı-göçebe yaşayan araştırma öznesinin uğraşları arasındadır. Kırsal bölgelere yönelik eğlence etkinliklerinin ağırlıkta olduğu panayırılık-lunapark işletmeciliği de yarı-göçebelerin yaptığı işler arasındadır. İzmir’in kırsal kesimdeki ilçelerine, yakın il ve ilçelere, buralardaki eğlence mekânlarında çalışmak, özellikle yazın yapılan düğünlerde müzisyenlik mesleğini icra etmek için yapılan kısa süreli ve günübirlik iş seyahatleri, yarı-göçebe yaşam tarzı olarak ele almak mümkün görünmese de, “Çingene ekonomisi” içerisindeki hareketlilik çerçevesinde değerlendirilebilir. Alan araştırmasında, Çingene/Roman topluluklarının bir kısmının tam olarak *mülksüzleşmiş* emekçi grubu olarak çeşitli tarımsal ürünlerin üretim aşamalarında *geçici ve gezici tarım işçisi* olarak yer aldıkları da bulgulanmıştır.

⁷ Kıray (1972; 1998a; 1998b), İzmir’in ticaret ve sanayi faaliyetlerinin, genellikle küçük işletmeler tarafından yürütüldüğünü belirtmektedir. Araştırmanın yapıldığı dönemdeki sanayinin tarıma dayalı olduğunu, depolama ve ihracat için ambalajlama işlerinin önemli bir yer tuttuğunu; bununla birlikte; gıda, içki, tütün, dokuma ve ağaç sanayi ürünlerinden makine, taşıt araçları, kimya, boya sanayi gibi ara malı ve yatırım malları üreten sanayinin de gelişme aşamasında olduğunu belirtmektedir. Kıray’ın belirttiği gıda, içki, tütün, dokuma ve ağaç sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğu, Konak İlçesinde yaşayan araştırma öznesinin konut alanlarına yakın bölgelerdir. İkiçeşmelik, Tilkilik, Mezarlıkbaşı, Agora, Basmane, Kemeraltı bölgelerinde, küçük (merdiven altı) ayakkabı imalathaneleri, küçük tekstil atölyeleri; kereste, üzüm, tütün depoları; Alsancak ve Atatürk Statlarının olduğu bölgelerde tütün, içki, dokuma fabrikaları; Yeşildere tarafında ise deri işleme atölyeleri bulunmaktadır.

ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Bu olgu, yalnız İzmir ve Türkiye için değil, aynı sosyo-ekonomik yapıdaki tüm toplumlar için geçerlidir. Bu tür işleri yapanlar, “gizli işsiz”dir. Marjinal sektör olarak da nitelenen ve sayıları gittikçe artan bu gruptakiler, satın alma gücü düşük müşteri kitlesine hizmet vermekte; zaman içerisinde kapıcı ya da fabrika işçisi olarak *proleterleşmektedirler*. Kıray’ın çalışmalarında İzmir için ortaya koyduğu ekonomik yapı zaman içerisinde değişmiş olmakla birlikte, özellikle dipnot-7’de aktarılan ekonomik ortam ve olanaklar, Konak ve Bornova ilçelerinde yaşayan Çingene/Roman toplumunun işgücü piyasasındaki konumunda önemli etkilere sahiptir.⁸ Çingene/Roman toplumunun yaptığı işlerde, fiziki yaşam alanları ile fiziki yaşam alanlarının yakınlarındaki bölgelerin iş olanak ve fırsatları da belirleyicidir. Bölgelerindeki olanak ve fırsatlardan Çingene/Roman toplumu üyelerinin biri tarafından yararlanılması, o işin, zamanla o bölgede yaşayanlar için “ortak yapılan” ve Çingene/Roman toplumu ile özdeşleşen bir iş durumuna gelmesine yol açmaktadır.

Konak ilçesi uzun bir süre, özellikle İzmir’in simge mekânlarından tarihi Kemeraltı Çarşısı nedeniyle, İzmir’in perakende ve toptan ticaretinin en yoğun yapıldığı bölge olagelmıştır. Kemeraltı Çarşısı’nın günümüzde, eski şaşalı günleri gerilerde kalmıştır. Sayıları gün geçtikçe artan büyük alışveriş merkezleri (AVM’ler), Kemeraltı Çarşısı’nın perakende ticaretin merkezi olma özelliğini azaltmıştır. Konak ilçesinin Agora, İkiçeşmelik ve Basmane gibi semtlerinde “merdiven altı” üretim yapan ayakkabı atölyeleri de süreç içerisinde ya bölgeden taşınmış ya da faaliyetlerine son vermiştir. Bu durum, bölgenin ve dolayısıyla araştırma öznesinin ekonomik etkinlikleri olumsuz etkilenmiştir. Konak ilçesinde yaşayan Çingene/Roman toplumunun erkek üyeleri için ayakkabıcılık, hamallık, işportacılık/paketçilik ve müzisyenlik gibi iş ve meslekler temel gelir getirici uğraşlar olagelmıştır. Bölgenin ticari ve üretim etkinliklerindeki gerileme ayakkabıcılık, işportacılık/paketçilik ve hamallık yapan erkeklerin gelir üretme olanak ve fırsatlarını olumsuz etkilemiştir/etkilemektedir⁹.

⁸ Bu bölgede yaşayanlar seyyar satıcılık ve işportacılık yaptıkları gibi fabrikalarda işçi olarak da çalışmışlardır. Yaşanılan mekânın sunduğu olanaklar çerçevesinde tütün sanayiinde, deri işleme atölyelerinde ve ayakkabı üretim sektöründe işçi olarak çalışmışlardır. Bu durum, Çingene/Roman toplumunun *bağımlı çalışmayı* kültürel nedenlerle tercih etmediği görüşünü çürütmektedir. Bir işverene bağlı olarak, ücret karşılığı çalışmayı tercih edenler *düzenli bir gelir* elde ettikleri için bu tarz çalışmayı tercih etmişlerdir. Bu bağlamda bazı ailelerde farklı bir işbölümü ortaya çıkmıştır. Bazı ailelerde kadın ve erkek birlikte fabrikada işçi olarak çalışırken; bazı ailelerde kadınlar ailenin düzenli gelir sağlayıcısı olarak işçileşirken erkekler düzensiz ancak yüksek gelir elde edebilecekleri işlerin peşinden koşabilmişlerdir.

⁹ Ayakkabı imalat atölyelerinin bölgeden taşınması ile birlikte ayakkabıcılık sektöründe çalışan Çingene/Roman toplumu için, –sektörün yapısından kaynaklanan geçici ve istikrarsız istihdam yapısı nedeniyle– iş arama maliyetleri artmıştır. Ayakkabıcılık sektörünün bölgeden taşınması, Wilson’un (1998) Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) “işin kaybolması” ve “sanayisizleşme (deindustrialization)” olarak nitelendirdiği sürecin, geçimini ayakkabıcılık sektöründen temin eden araştırma öznesi için yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Ayakkabı üretim sektörü ile birlikte bölgedeki ticari etkinliklerin bir yan kolu olarak ortaya çıkan hamallık işi de bu değişim ve dönüşümden olumsuz olarak etkilenmektedir.

Bornova ilçesinde yaşayan Çingene/Roman toplumu, tarımda ve sanayide işçi olarak çalışmışlar ve bazıları emeklilik hakkı elde etmişlerdir. Bununla birlikte, 1980 öncesi, Bornova Belediyesi tarafından (özellikle) temizlik işlerinde “kadrolu” çalışmaları için gelen teklifleri geri çevirenlerde olmuştur. Bunun nedeni ödenen/ödenecek ücretlerin, o dönemde yaptıkları enformel ve marjinal işlerden elde ettikleri gelire göre düşük kalmasıdır. Emek talebinin yoğun olduğu dönemlerde, hamallık, nakliyecilik, ayakkabı boyacılığı gibi marjinal ve enformel sektördeki işlerden elde edilen gelirin daha tatmin edici bulunması nedeniyle sosyal güvenlik olanağı sunan işlere soğuk bakılması ilerleyen (emekli olunacak) yaşlarda yoksulluğu beraberinde getirmektedir. Benzer söylemler İzmir’de yaşayan diğer Çingene/Roman toplumu üyeleri tarafından da dile getirilmiştir.

4. İzmir kent merkezinde yaşayan Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumu ve beklentilerine yönelik bir alan araştırması

Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumu, genel ekonomik, toplumsal ve politik süreçlerden bağımsız olarak düşünülemez. Bununla birlikte, “görmezden gelinen bir grup” (Altuntaş, 2008:31) olarak, yaşamlarını, diğer tüm sosyal sınıf ve gruplardan neredeyse “yalıtık” mekânlarda sürdürmeleri, hem yaşamın sürdürüldüğü mekânın fiziksel özellikleri, hem de bu “yalıtık” mekânların (yeniden) ürettiği kültürel, sosyal ve ekonomik etmenler, varolan ya da ortaya çıkma olasılığı bulunan fiili durumun/durumların yeniden üretilmesine ve süreç içerisinde derinleşip, şiddetlenmesine yol açmaktadır. Yeni-liberal ekonomik küreselleşme sürecinde serbest piyasa ekonomisi mantığı çerçevesinde derinleşen ve yaygınlaşan kapitalist üretim ve pazar ilişkilerinin derinleştirdiği ve yaygınlaştırdığı yoksulluk ve eşitsizlikten, ekonomik anlamda en “savunmasız” ve “güçsüz” toplumsal gruplarının başında gelen Çingene/Roman toplumuna yansımalarının olmaması mümkün müdür?

4.1. Araştırmanın amacı ve yöntemi

Bu çalışma, İzmir kent merkezinde yaşayan Çingene/Roman toplumunu odağa almaktadır. Küreselleşme sürecinde ekonomik alanda yaşanan değişim ve dönüşümlerin Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumuna yansımaları çalışmanın temel ilgi alanıdır. Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumunda ortaya

İzmir Pamuk Mensucat, Sümerbank Basma Sanayi, Tariş’e ait çeşitli işletmeler, İzmir Tekel Tütün Fabrikası, Reji ve Merkez Tütün İşletmesi gibi büyük ölçekli işletmeler, özellikle Yenişehir ve Hilal Mahallelerinin yakınlarında bulunmaktadır. Bu işletmelerin birçoğu, bölgede yaşayan 40 ve üzeri yaşta araştırma öznesi için istihdam olanağı yaratmıştır. Özellikle tütün işletmelerinde çalışarak emeklilik hakkı elde etmiş çok sayıda kadın Çingene/Roman bulunmaktadır. Günümüzde Tekel’in kapatılmaması depolarında az sayıda da olsa Çingene/Roman çalışmayı sürdürmektedir.

Konak ilçe merkezi bir sanayisizleşme süreci yaşamaktadır. İşletmelerin geçmiş dönemlerde sağlamış olduğu istihdam olanaklarına bugün ulaşmak mümkün değildir. Yaşadıkları mahallelere yakın iş

çıkan değişim ve dönüşümü anlamak için araştırma evreni olarak belirlenen Bornova, Karşıyaka ve Konak ilçelerinde Çingene/Roman mahallesi olarak bilinen 8 farklı mahallede nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde görüşmeler yapıldı. Bornova ilçesinde Erzene (Tarlabası); Konak ilçesinde Hilal ve Yenişehir (Tepecik bölgesi), Ballıkuyu, Sakarya ve Ülkü (İkiçeşmelik Bölgesi), Karşıyaka ilçesinde Örnekköy ve Şemikler (Yalı) mahallelerinde 14'ü kadın olmak üzere yaşları 19-79 arasında değişen 77 kişi ile görüşüldü. Görüşülenlerin sosyo-demografik ve mesleki özellikleri Tablo – 1'de verildi.

Erzene, Hilal, Yenişehir, Ballıkuyu, Sakarya ve Ülkü mahallelerinde yaşayan Çingene/Roman toplumunun çoğunluğunun bu bölgelere yerleşimi 80-90 yıl öncesine dayanmaktadır. Duygulu'nun (2006:22) yaşamın mekânsal biçimlenmesi esas alındığında, mekânsal olarak "yerleşik" yaşamı 80-90 yıl öncesinden benimsemişlerdir. Yoğun göç alan İzmir ili nüfusu açısından değerlendirildiğinde, bu mahallelerde yaşayanlar, Türkiye Cumhuriyeti sonrası oluşan İzmir'in "yerlisi" olarak kabul etmek mümkündür. Örnekköy ve Şemikler mahallelerinde yaşayan Çingene/Roman toplumu, göçebe, yarı-göçebe şeklindeki yaşamın mekânsal biçimlenmesinden "yerleşik" yaşama birden geçmemişlerdir. Bu mahallelere mekânsal yerleşikleşme 30-40 yıl önce başlamıştır ve sayıları azalmakla birlikte, yarı-göçebe şeklinde yaşamı sürdüren aile ve gruplar günümüzde de bulunmaktadır.

Çalışmada, Çingene/Roman toplumunun hem mahalle düzeyinde, hem de bireysel düzeyde en çok yer aldığı iş ve meslek alanları, "kasti (kararsal) örnekleme" çerçevesinde belirlenerek, küreselleşme sürecinde bu iş ve mesleki uğraş alanlarının geçirdiği değişim ve dönüşümün Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik duruma yansımaları irdelenmiştir. Bu bağlamda müzisyenlik, ayakkabı üretim sektöründe çalışma (kunduracılık), ve hurdacılık-atık madde toplayıcılığı ele alınmıştır.

4.2. Araştırma bulguları ve tartışma

Çalışmada İzmir'de yaşayan Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumuna etki eden eğitim ve gelir getirici faaliyetlerine yönelik bulgular değerlendirilmektedir.

4.2.1. Eğitimle ilgili bulgular

İzmir'de yaşayan Çingene/Roman toplumunun genel eğitim düzeyi çok düşüktür. Çingene/Roman çocuk ve gençlerin, ebeveynlerine ve kendilerinden 5-10 yaş daha büyük olanlara göre örgün eğitimde geçirdikleri süre daha uzun olmasına karşın okula ve örgün eğitime yönelik ilgisizlikleri, günümüzdeki sosyo-ekonomik sorunlarını gelecekte daha da derinleştirecek ölçüde sorunludur. Okula erişime yönelik bir

alanlarının sunduğu iş ve mesleki olanakların izleri ve bu iş ve mesleki olanakların geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümün etkileri bugün yoğun bir şekilde hissedilmektedir.

sorun olmamasına karşın 35-40 yaş ve üzeri yetişkinlerin tamamına yakını ilkököl (5 yıllık eğitim) ve altında bir eğitim düzeyindedir. Eğitim düzeyi düşüklüğünün nedenleri çok boyutludur ve yalnızca okulda geçirilen süreye ve/veya alınan akademik dereceye bakılarak bu durum anlaşılabilir. Bu çalışmanın temel amacı eğitim düzeyinin düşüklüğünün nedenlerini sorgulamak değildir. Bununla birlikte, işgücü piyasasındaki konumlarına ve sosyo-ekonomik durumlarına etki eden bu olumsuz durumun genel bir çözümlemesi göçebe, yarı-göçebe yaşam biçimini sürdürenler ve yerleşik yaşam içerisinde yer alanlar açısından kısaca ortaya konulacaktır.

İzmir'deki 25-30 yıl öncesine kadar göçebe ve yarı-göçebe yaşam sürdürmüş olanlar ve günümüzde de bu yaşam biçimini zorunluluktan sürdürenler Örnekköy ve Şemikler (Yalı) mahallelerinde bulunmaktadır. Geçimlerini sepetçilik, panayırılık (lunaparkçılık), kalaycılık, bohçacılık, mevsimlik tarım işçiliği yapanlar, kendi ifadeleri işe *gezginci* olanlar yarı-göçebe ve/veya göçebe yaşam biçimini sürdürmüşlerdir. Gezginci olanlar gezgincilik dönemlerinde (Mart/Nisan ve Ekim/Kasım ayları arasında) sürekli hareket halindedir; belli bir mekân(lar)da en fazla 2-3 ay kalmaktadırlar. Gezginci yaşam biçimi, Çingene/Roman toplumunun eğitim hakkından yararlanmasının önünde ciddi bir engel oluşturmuştur, oluşturmaktadır.

Gezginci olan gruplarda yetişkin erkekler örgün eğitime, yalnızca okuma-yazma öğrene(bile)cek süre katılmıştır. Bu grupta yer alan yetişkin kadınların tamamına yakını örgün eğitime hiç katıl(a)mamıştır. Yapılan görüşmelerde 30 yaş ve üzeri yetişkin kadınların tamamına yakınının okuma-yazması yoktur. Alan araştırmasının yapıldığı dönemde, bu yaşam biçimi ile tam olarak bağını kopar(a)mamış gruplar içerisinde 20-29 yaş aralığındaki kadınlardan örgün eğitime hiç katılmamış ve okuma yazması olmayanlar da bulunmaktadır.

“Gezginci” olanlar içerisinde *“yerleşik yaşam”*a geçenler arasında, 35 yaş ve üzeri yetişkinlerden ilkököl öğrenimine katılan ve bu düzeyde örgün eğitimi tamamlayan yok denecek düzeydedir. Gezginci yaşam biçimi, aile ekonomisine katkı ve aile yaşamının sürdürül(ebil)mesi için tüm aile bireylerinin birlikte göç etmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum, eğitim durumuna olumsuz yansımıştır. Yerleşik görünen ve geçimlerini *“el işi”* olarak niteledikleri geçici, mevsimlik tarım işçiliğinden temin edenlerin sayısı az değildir. Kentsel emek piyasasında kendilerine yer bulamayan ve kentsel emek piyasasına eklenemeyenler gezginci yaşam biçimini sürdürmek zorunda kalmaktadır. Bu durumda olan ailelerde aile üyelerinin yapacağı ekonomik katkı çok önemlidir. Bu nedenle bu ailelerde çocukların örgün eğitime katılımı zorlaşmakta ve sınırlanmaktadır.

Gezginci yaşam biçiminden gelen erkeklerin kadınlara göre daha eğitilmiş olmasının önemli nedenlerinden biri “sürücü belgesi” alma zorunluluklarıdır. Sürücü belgesi almak için “ilkokul diploması” gerekmektedir. Bu nedenle erkekler ilk önce açılan okuma-yazma kurslarına katılarak okuma-yazma öğrenmişler ve daha sonra *bir şekilde* ilkökuller diploması almışlardır.

Gezginci yaşam biçiminden yerleşik yaşam biçimine geçmiş olanlar arasında sayıca çok fazla olmamakla birlikte lise ve üstü eğitimi tamamlayanlar bulunmaktadır. Yerleşikleşme ile birlikte kentsel işgücü piyasası için gerekli nitelikleri olmayanlar enformel ve marjinal işlerden gelir elde etme yoluna gitmektedir. Bu işlerden elde edilen gelirin düzensizleşmesi ve tatmin edici olmaktan uzaklaşması sonucunda çocukların ve gelecek nesillerin kurtuluşu kentsel emek piyasası ile bütünleşmede görülmektedir. Çocukların örgün eğitime katılımına önem verilmektedir. Çocukların ve gençlerin örgün eğitime katılma ve eğitimlerini sürdürme noktasında sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel nedenlerden dolayı takındıkları isteksiz tutum gezginci yaşamdan yerleşik yaşama geçen ailelerin en önemli açmazları arasındadır. Mahallelerin sosyo-kültürel ortamı çocukların ve gençlerin okula ve eğitime karşı ilgilerini kaybetme nedeni olarak değerlendirilmektedir.

Sosyo-kültürel ortamından kaynaklanan serbestlik, çocukların taş binalarda kapalı ortamlarda yapılan örgün eğitime katılımlarını ve sürdürmelerini olumsuz etkilemektedir. Kız çocukları ayrıca ataerkillikten kaynaklanan baskılarla karşı karşıya kalabilmektedir. Zorunlu örgün eğitimi tamamlamadan okuldan ayrılan kız çocukları olduğu gibi, zorunlu eğitimi tamamlanmasına karşın kız çocuklarının daha ileri lise eğitime yönel(til)meleri yaygın değildir. Kız çocuklarını okutmak isteyen aileler yakın çevrelerinden ve mahalleden “kızlar okur mu” diye tepki görmektedir.

Bazı gruplar çadır ve baraka tarzı ilkel barınma alanlarında yaşamlarını sürdürmek durumunda kalmışlardır. İlkel barınma koşullarında maddi yaşamlarını sürdürmek zorunda kalanların tamamına yakını örgün eğitime hiç katıl(a)mamıştır, okuma-yazma bilmemektedir. Bu grupta yer alan genç ve çocukların örgün eğitime katılma olanak ve seçenekleri, sosyo-ekonomik durumlarının yanı sıra yaşanan ve süregelen mekânsal yerleşikleşememe/evsizlik durumları nedeniyle neredeyse hiç bulunmamaktadır.

Batı kaynaklı alanyazını Çingene/Roman toplumundaki eğitim olgusunu gelir getirici ekonomik etkinlikler çerçevesinde değerlendirmektedir. Çingene/Roman toplumunda çocuğun topluma/topluluğa tam katılımına yönelik sorumlulukları edinmesi ve bir birey olarak yaşama hazırlanması esastır. Çocuğun bir birey olarak başta ekonomik alanda olmak üzere birçok sorumluluğu kazanması önemlidir. Çocuklar,

evlilik, çalışma ve kendi ailesine tek başına bakabilme gibi yetişkin statüsü elde edebilecekleri bir biçimde, toplumsal yaşama katılıma yönelik özgürlük ortamı içerisinde yetiştirilmektedir. Çocuklara, Çingene/Roman yaşamına uygun sosyal ve ekonomik sorumlulukla ilgili vasıflar sağladığında yararlı bulunmaktadır (Shunear, 1992; Smith, 1997; Levinson & Sparkes, 2005). Batı kaynaklı alanyazınında, mesleki eğitime ve çocukların erken yaşta olgunlaştırılmasına yönelik gerçekleştirildiği belirtilen eğitim olgusunun izlerini İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun yaşam döngüsü çerçevesinde ele alabiliriz.

Bornova ve Konak ilçelerinde yaşayan Çingene/Roman toplumu en az 80-90 yıldır bu bölgelerde yerleşik olarak yaşamaktadır. Bu ilçelerde yaşayan Çingene/Roman toplumunun yaptığı iş ve meslekleri öğrenme yolları Çingene/Roman toplumunun genelinin eğitim olgusuna bakışını ve eğitime yükledikleri anlamı bize vermektedir. Tarihsel süreçte yapılan iş ve icra edilen mesleklerin çoğunluğunda gereksinim duyulan, elde edilen vasıflar daha çok yaygın eğitim yoluyla kazanılmıştır. Çingene/Roman toplumunun geleneksel meslekleri olarak kabul edilen meslekler ile birlikte İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun gelir getirici etkinlikleri içerisinde ön plana çıkan kunduracılık, kasaplık, müzisyenlik gibi mesleklerin öğrenilmesi genellikle onların deyişiyle “çekirdekten” öğrenilmiştir. Bir diğer ifade ile yaygın eğitim yoluyla öğrenilmiştir. Bu durum, örgün eğitime karşı olan ilgisizliği de açıklamaktadır. Alan araştırma bulguları, İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunda yapılagelen birçok işin öğreniminin aile ve topluluk içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir. Yapılan iş tatmin edici gelir getirdiği ölçülerde yeni nesillere öğretilmiştir ve öğretilmektedir. Yapılan işin tatmin edici gelir düzeyi sağlaması ve bu durumun sürekliliğine yönelik varolan düşünce, örgün eğitime karşı ilgisizliğin nedenleri arasındadır. Okulda edinilen/edinilecek bilgiler, kendilerini yetiştirip, hayata hazırlayacak bilgiler olarak algılanmamıştır.

Bornova ve Konak ilçelerinde bulunan mahallelerin içinde ve yakın bölgelerinde okullar bulunmasına karşın 35-40 yaş üstündekilerin eğitim düzeyi ilköğretim ve altındadır. 35-40 yaş ve üstündeki yetişkin kadınların önemli bir bölümünün okur-yazarlığı yoktur.

Erkek araştırma öznesinin, örgün eğitime olan ilgisizliği, geçmiş dönemde yapılan işlerden elde edilen gelirin yüksekliğine bağlanmaktadır. Yapılan işten elde edilen gelirin tatmin edici olması, örgün eğitime katılmayı ve sürdürmeyi anlamsız kılmış; okula gitmeyerek veya eğitimlerini yarım bırakarak yapılan seçim akılcı ve uygun bulunmuştur, bulunmaktadır. Yetişkin kadınlar başta olmak üzere kadınların eğitim durumunu, sosyo-ekonomik nedenler kadar sosyo-kültürel nedenler ve

ataerkillik de olumsuz etkilemektedir. Kız çocuklarının belirli ölçülerde denetim altına alınmaya çalışılması örgün eğitime katılımlarını belirli ölçülerde kısıtlamaktadır. Kadınların eğitime katılımının sınırlanmasında şimdinin yetişkini, dünün çocuklarının okumak istememesi; ailelerin bir kısmının kız çocuklarını okutmak istememesi; erken/çocuk yaşta yapılan evlilikler. Bu üç etmen günümüzde de etkilidir.

Mahalle yaşantısının canlılığı, belirli bir disiplin altında gerçekleştirilen okul eğitiminin sıkıcı bulunması da çocukların ve gençlerin eğitime olan ilgisizliğin nedenleri arasındadır. Gençler, örgün eğitimden uzak durmalarında ekonomik sorunlar başta olmak üzere ailevi sorunların¹⁰, mahallelerindeki olumsuz sosyo-kültürel yapının ve çevresel etmenlerin etkisinin olduğunu düşünürken yetişkinler gençlerin ve çocukların tembel ve okula karşı ilgisiz olduklarını belirtmektedirler.

Genç erkeklerin lise ve daha üst düzeyde eğitimlerini sürdürmelerinde arkadaş grubu önemli bir etmendir. Aynı arkadaş grubu içerisinde yer alanlar arasında okuma isteğinde olanlar, diğer grup üyeleri için de sinerji yaratmaktadır. Ortaya çıkan bu sinerji, ailenin sosyo-ekonomik sıkıntısı yoksa gençlerin lise ve üstü eğitimi sürdürmelerini de beraberinde getirmektedir. Çingene/Roman toplumu içerisinde eğitim görenleri kendini kurtarmış, olumlu örnek olabilecek birilerinin “yokluğu” ve/veya bu özelliklere sahip olanların en kısa sürede içinden çıktığı Çingene/Roman toplumunun yaşam alanlarından taşınması, örgün eğitimin olumlu yanlarının Çingene/Roman toplumunun geneli tarafından görül(e)memesinde etkilidir. Önlisans ve lisans eğitimi alanların sayısındaki artış ve bunların toplumsal görünürlüğü, Çingene/Roman toplumunun genel eğitim düzeyine olumlu olarak yansıtacaktır.

4.2.2. Ekonomik yapı ile ilgili bulgular

1980 sonrası Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında ortaya çıkan değişim ve dönüşüm, Çingene/Roman toplumunun gelir getirici etkinliklerinin önemini yitirmesine ve elde edilen gelirin tatmin nedici olmaktan uzaklaşmasına, azalmasına yol açmıştır. Bu bölümde, Çingene/Roman toplumunun gelir getirici iş ve etkinliklerinin genel yapısı ve Çingene/Roman toplumunun İzmir işgücü piyasasındaki durum ve konumlarına yönelik bilgiler derlenmiştir. Bu bağlamda, Çingene/Roman toplumunun işgücü arzının niteliğine, yaptıkları iş ve mesleklerin kentsel işgücü piyasasındaki konumuna bakıldı.

4.2.2.1. İzmir'de yaşayan Çingene/Roman toplumunun işgücü arzı ve niteliği

¹⁰ Konak ilçesindeki mahallelerde çok sayıda parçalanmış aile bulunmaktadır. Ailelerin parçalanmasında, ebeveynlerden birinin ölümü; aile bireylerinden birinin, özellikle erkeklerin uyuşturucu satışı, gasp, hırsızlık, adam öldürme ve yaralama gibi suçlardan hapse girmesi ve ebeveynlerin boşanması önemli nedenlerdendir.

Çingene/Roman toplumu, İzmir işgücü piyasasına genç bir işgücü arzı sunmaktadır. Örgün eğitime düşük düzeyli, yetersiz katılımları dikkate alındığında bu genç işgücünün, İzmir işgücü piyasasının talep ettiği vasıflara sahip olmadığı söylenebilir. Çingene/Roman işgücü “istihdam edilebilir” niteliklere sahip değildir. Nitelsiz, düşük vasıflı bir işgücü olarak genellikle eğreti, (sosyal) güvenceden yoksun, düzensiz işlerde düşük ücret karşılığında çalışmak durumunda kalmaktadırlar. Formel işgücü piyasalarında iş bulabilme şansları (yeni-liberal söylemin sıklıkla kullandığı insan/beşeri sermaye düzeyleri ile birlikte işgücü piyasalarında talep edilen nitelik arasındaki uyumsuzluk düşünüldüğünde) pek yoktur. İzmir işgücü piyasasının en “savunmasız” ve “güçsüz” grupları arasında yer almaktadırlar. Bununla birlikte, Çingene/Roman toplumunun kendine özgü iş, çalışma ve meslek yapılarından kaynaklanan insan/beşeri sermayeleri dikkate alındığında, İzmir işgücü ve iş piyasaları açısından farklı “uyum ve savunma araçları geliştirmiş” bir topluluktur. Bu bağlamda, Çingene/Roman toplumunun işgücünün niteliği, iş ve uğraşlarının *ekonomi politikğine* bakılarak değerlendirilmelidir.

4.2.2.2. Çingene/Roman toplumunun iş ve mesleklerinin dağılımı

Çingene/Roman toplumunun iş ve mesleki etkinliklerini *formel* ve *enformel* gelir fırsatları olarak iki ana bölümde; enformel gelir fırsatlarını da *yasal* ve *yasal olmayan* gelir fırsatları olarak sınıflandırılabilceği belirtilmişti. Formel ve enformel gelir faaliyetlerinin bazılarında, Hart’ın (1973) birincisinin ücret gelirine, ikincisinin kendi adına çalışma üzerine kurulma yönünde yapmış olduğu temel ayırım geçerlidir.

Çingene/Roman toplumunda belli iş ve meslek alanlarında yığılmalar ve yoğunlaşmalar bulunmakla birlikte yaşam döngüsü içerisinde, bireysel düzeyde tek bir gelir getirici uğraş içerisinde olunmamış, çeşitli işlerden gelir elde edilmiştir ve edilmektedir. Maddi yaşamı sürdürme noktasında ekonomik yaşam alanlarında (gelir elde etme kaynaklarında) gerek dönemsel gerekse ekonomik yapıdan kaynaklanan değişim ve dönüşüme uyum sağlama yönünde sürekli bir arayış içinde olmuşlardır. Yaşam döngüsü içerisinde hayatta kalabilmek için özellikle erkeklerin geliştirdikleri bireysel geçim stratejileri esnektir. Çingene/Roman erkekleri mevsime ve şartlara göre değişen yaşamı sürdürme stratejileri geliştirmişler, geliştirmeye çalışmaktadırlar.¹¹

¹¹ Bir örnek ile açıklamak gerekirse, 44 yaşındaki bir Çingene/Roman erkeği, 11-12 yaşlarında sokakta gevrek ve pazarlarda su satarak ailesi için “para kazanmaya” başlamış bunu 13 yaşında “kunduracılık” sektörüne geçiş yaparak sürdürmüştür. Kunduracılıktan kazandığı para yetersiz kalınca Salhane’de mezbahada kasaplık yapmaya başlamış; kasaplıktan elde edilen gelir düzeyi azalınca ve çalışma şartları zorlaşınca kahvehanelerde garsonluk yapmıştır. Görüşmenin yapıldığı dönemde, evinin önünde camekanlı bir bölme ile sınırlandırdığı alanda “*seyyar sabit*” olarak nitelendirdiği küçük bir lokanta işletmektedir. Lokantanın açılığını ve garsonluğunu da tek başına kendisi yapmaktadır. Olguya yönelik bir başka örnek ailesi gezginci olan 35 yaşındaki bir diğer Çingene/Roman erkeğinin iş deneyimi

İzmir kent merkezinde yaşayan Çingene/Roman toplumunun iş ve mesleki uğraşlarının çoğunluğu *enformel* sektördedir. Yaptıkları işleri *uygun iş, insana yaraşır iş* kavramları açısından değerlendirmek gerekirse *eğreti* ve *marjinal* işlerdir. Bu *eğreti* ve *marjinal* işlerin tercih edilmesi ve yapılmasında süreç içerisinde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle 1990 öncesi dönemde, Kıray (1972:2; 1998a:28)'ın belirttiği İzmir'in seyyar satıcı ve işportacılığı üreten ekonomik yapısının, bu *eğreti* ve *marjinal* işlerin sunduğu gelir olanaklarının formel sektörden (ücret karşılığı bağımlı çalışmadan) elde edilen/edilecek gelirden görece yüksek olması nedeniyle Çingene/Roman toplumu tarafından tercih edilmiştir. Enformel sektör içerisinde değerlendirilen iş ve mesleklerin tamamına yakını *kendi hesabına çalışmaya* uygun işlerdir. Çingene/Roman toplumu tarafından kendi hesabına çalışmanın tercih edilmesindeki temel neden, elde edilen/edilecek gelirin bir işverene bağımlı, ücret karşılığı çalışma ile elde edilecek gelirden daha yüksek bulunmasıdır. Ticarete dayalı "serbest meslek" olarak ortaya çıkan kendi hesabına çalışma, onların ifadesi ile "*kayıp aramak*" riskli bir duruma, belirsiz bir sürece ve düzensizliğe gönderme yapsa da elde edilen/ettikleri gelir, bağımlı çalışmadan daha fazla olmuştur. Bununla birlikte, küreselleşme sürecinde yaşanan değişim ve dönüşüm, yüksek kazanç sağlayan kendi hesabına çalışmadan elde edilen gelir düzeyini düşürmüş ve gelirin daha düzensiz elde edilmesini beraberinde getirmiştir. Bu durumun nedenleri, yaptıkları iş ve meslek uğraşları irdelenirken ortaya konulmuştur.

İzmir'de yaşayan Çingene/Roman toplumu içerisinde bir işverene "*bağımlı*", ücret karşılığı çalışmış, çalışan, *aktif* olarak *proleterleşmiş* olanların sayısı az değildir. Bağımlı çalışarak *emeklilik hakkı* elde etmiş çok sayıda kadın ve erkek bulunmaktadır. Bu durum, Çingene/Roman toplumunun kültürel nedenlerle "*bağımlı çalışma*"ya soğuk baktıklarına yönelik vargıların geçerliliğini sorgulatmaktadır. Alınan düzenli ücret ve çalışmaya bağlı olarak elde edilen sosyal güvence hakkı, bir işverene bağımlı, ücret karşılığı çalışmayı tercih nedeni olarak öne çıkartmaktadır. Çingene/Roman toplumu içerisindeki işçileş(me)me tamamen ekonomik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır, çıkmaktadır.

İzmir'de yaşayan Çingene/Roman toplumunun belli iş ve mesleklerde yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada, yoğunlaşılan iş ve mesleklerde ortaya çıkan değişim ve dönüşümün Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumuna etkileri

üzerinden verilebilir. Bu kişinin ilk işi aynı zamanda aile mesleği de olan "panayırıcık"tır. Panayırıcılık yaz aylarında yapılan bir iştir. Kış aylarında ise günlük masraflarını çıkarmak için hurdacılık yapmış; panayırıcılık işini bıraktıktan sonra yaz ve bahar aylarında (közleme ve haşlama) darı satışından oluşan seyyar satıcılık ve kış aylarında hurdacılık yapmakta ve (bir tür tatlı olan) pamuk helva satmaktadır. Yukarıdaki örnekleri çoğaltmak mümkündür.

irdelenmiştir. Bu bağlamda, müzisyenler, ayakkabı imalat sektöründe ve geri dönüşüm sektöründe çalışanlar odağa alınarak incelenmiştir.

4.2.2.2.1. Alaylı ve saygın bir mesleğin temsilcileri: Müziğin Roman üstatları

Müzisyenlik, Cingene/Roman toplumu içerisindeki en saygın meslektir. Bu durum, diğer ülkelerdeki Cingene/Roman toplumu içinde geçerlidir (Beissinger, 2001; Peycheva ve Dimov, 2004; Duygulu, 1995, 2006). Mesleğin icrasındaki farklılığa bağlı olarak müzisyenler arasında farklı bir gruplandırma bulunmaktadır¹² (Duygulu, 2006; Yükselsin, 2009).

Alan araştırması bulgularına göre *davul-zurna ekipleri*, (keman, kanun, klarnet, darbuka, tef, ud, yaylı tambur gibi sazlardan oluşan) *ince saz ekipleri* ve Kordon'da canlı müzik yapılmayan içkili mekânlarda keman, darbuka (ve kimi zamanda ud) eşliğinde *çalıcılık* yapanlar olmak üzere temel üç grup bulunmaktadır. Son iki grupta bulunanlar arasında geçişkenlik söz konusudur. Bu gruplar, düğünlerin yoğun olduğu yaz ve bahar aylarında düğünlerde müzik yapmak içinde oluşturulmaktadır.

Davul-zurna ekiplerine olan talep düşmektedir, iş piyasaları daraldığı için yavaş yavaş piyasanın dışına çıkmaktadırlar. Bu işi, daha çok 60 ve üstü yaş grubunda olan eski çalgıcılar yapmaktadır. Bu gruba yönelik, özellikle kırsal alandaki talep düşüşünde *köylüde para olmaması*¹³ ve köylerdeki düğünlerin Cingene/Roman müzisyenler tarafından müzisyen olarak nitelendirilmeyen "org" çalanlar eşliğinde yapılmasıdır.

Fasıl programları/geceleri 1990'lı yılların ilk yarısına kadar İzmir'de eğlence yaşamının önemli parçasıdır. Bu gazino gecelerinin icracıları genellikle Cingene/Roman müzisyenlerin oluşturduğu ince saz ekipleridir¹⁴. İnce saz ekiplerinin

¹² Duygulu (2006:162), icracıları Cingenelerden oluşan müzik topluluklarını ince saz takımları; davul-zurna takımları; caz takımları; konser, stüdyo takımları ve kadın müzisyenler olmak üzere beş ana grupta değerlendirmektedir. Yükselsin (2009) ise, bu gruplandırmayı "çalıcılık" ve "müzisyenlik" üzerinden yapmaktadır. Müzisyenliği bir zanaat olarak yapanlar "çalıcı" olarak nitelenmektedir. Çalgıcılar, düğünlerde çalan ve gezi, bahşiş karşılığı müzisyenlik yaparken; televizyonda, gazinoda bir sanatçının arkasında çalan, program yapan ve nota bilenler müzisyen olarak nitelenmektedir (2009:456).

¹³ Bu durum, küreselleşme sürecinde uygulanan tarım politikalarının önemli yansımasıdır. İlgili bölümde de vurgulandığı gibi, tarım sektörünün milli gelirden aldığı payda, özellikle son 10 yıllık dönemde büyük düşüşler yaşanmıştır. Birincil bölüşüm ilişkilerinde tarım aleyhine olan bu değişim, ikincil bölüşüm ilişkileri çerçevesinde bu pastadan pay alanlara da olumsuz olarak yansımaktadır.

¹⁴ Saz ekibindeki çalgıların, müzisyenlerin sayısını çalışılan mekânın büyüklüğü ve iş potansiyeli belirlemektedir. Ekipteki sazların sayısı 3-4 ile 9-10 arasında değişmektedir. Araştırmanın yapıldığı dönemde saz heyetinin genellikle 3-4 sazdan oluştuğu belirtilmektedir. İnce saz ekiplerinde müzisyenlik yapanlar da, kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Ünlü sanatçıların arkasında çalan saz ekipleri ile düğünlerde ve eğlence mekânlarında çalan saz ekibi arasında mesleki saygınlık açısından belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Belirli bir yetkinliğe ulaşan, nota bilen, Duygulu'nun (2006:163) "malumatlı" olarak nitelendirdiği ve genellikle ünlü sanatçıların saz ekibinde yer alan müzisyenlerin saygınlığı, diğerlerine göre daha fazladır.

ve çalgıcıların iş alanları; belirli ölçülerde de olsa eskinin *gazino kültürünün* yaşadığı ve yaşatıldığı eğlence mekânları, birahane ve benzeri içkili mekânlar ve özellikle yazın sayıca artan *düğün*lerdir.

Geçimini müzikten sağlayan Çingene/Romanlar, küreselleşme sürecinde yaşanan değişim ve dönüşümden nasıl etkilenmektedir? Bu süreç tüm gruplardaki müzisyenlerin iş piyasalarını daraltmaktadır. İzmir kent merkezi başta olmak üzere yakın il ve ilçe merkezlerindeki işlere giden Çingene/Roman müzisyenler, köylerde ve mahalle aralarında yapılan *düğün*lerde azalma olduğunu, sokak aralarında ve köylerde yapılan *düğün*lerde düşük maliyetli *org çalanların*¹⁵ daha fazla tercih edildiğini, *düğün*lerin *düğün* salonlarında yapılmaya başlandığını ve *düğün* salonlarının kendi müzisyenleri olduğu belirtilmektedir. Eğlence anlayışında ortaya çıkan değişim ve dönüşümün özellikle *gazino kültürüne* dayalı *canlı müzik* anlayışını değiştirdiğini¹⁶; buna bağlı olarak da gazino ve benzeri eğlence mekânlarının birçoğunun kapandığı ifade edilmektedir.

Çingene/Roman müzisyen ve çalgıcıları sıkıntıya sokacak bir diğer gelişme, iş piyasalarındaki daralmaya karşın geçimini müzikten sağlayanların, sağlamak isteyenlerin sayısında (işgücü arzında) ortaya çıkan artıştır¹⁷. Gelir seviyesi ve iş olanakları

Belirli dönemlerde, farklı yerlerden İstanbul'a göç etmiş Çingene/Roman müzisyenlerin, ünlü sanatçıların saz ekiplerinde yer aldığı belirtilirken, günümüzde birçok ünlü sanatçının saz ekibinde yer alan Çingene/Roman müzisyenlerin çoğunluğunun İzmir'den İstanbul'a gidenlerden oluştuğu sıkça vurgulanmıştır.

¹⁵ Org, tek kişinin çalabildiği bir müzik aletidir. Bilgisayar destekli *org çalanlar*, Çingene/Roman müzisyenler tarafından müzisyen olarak nitelendirilmemekle birlikte teknolojinin sunduğu olanaklar ile piyasada rekabet üstünlüğünü ele geçirmektedir. Org çalanlar, hafıza kartlarına yükledikleri müzik eserleri ile gerçek müzisyenlerin birçoğundan daha geniş bir repertuara sahip olmaktadır.

¹⁶ Geçmiş dönemin eğlence kültüründe müzik ön planda iken günümüz eğlence kültüründe *cinselliğin* öne çıktığına vurgu yapılmaktadır. Fasılların geçildiği eğlence anlayışından kadın garson olarak çalıştığı ve "*açık kons*" yapılan birahane ve türevi mekânlara geçiş olduğu söylenmektedir. "*Açık kons*" birahane ve türevi mekânlarda yapılan "*fahişelik*" anlatılmaktadır. Birahane ve benzeri yerlerde garsonluk yapan kadınların tamamının "*fahişelik*" yapmadığı belirtilmekle birlikte bu işin yapıldığı mekânların ve bu işi yapanların sayısının son dönemde arttığı belirtilmektedir.

¹⁷ Çingene/Roman toplumunu müzisyenliğe iten önemli gelişmelerin başında göç olgusu gelmektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden gelen yoğun göç, İzmir'de işgücü arzını artıran bir gelişmedir. Bu bölgelerden gelenlerin eğitim düzeyi ve vasıf düşüklüğü, formel iş piyasalarında iş bulmalarının önündeki en büyük engeldir. Formel işgücü piyasası açısından Çingene/Roman toplumu ile benzer özelliklere sahip olan Kürt nüfusu, geçimlerini sağlayabilmek ve kent yaşamına tutunabilmek için hem fiziki yaşam alanı hem de ekonomik alan olarak Çingene/Roman toplumunun yaşam alanlarına yayılmaktadır. 1980 öncesi, özellikle Ballıkuyu, Kadifekale, İkçeşmelik bölgeleri Çingene/Roman nüfusun yerleşim yeri olarak bilinir ve kabul edilirken günümüzde bu bölgeler Kürt nüfusun sayıca daha fazla olduğu bölgeler durumundadır. Aynı fiziki yaşam alanlarında yaşayan Çingene/Roman ve Kürt nüfusun iş ve meslek alanlarında da benzeşim ortaya çıkmaktadır. Bu benzeşim daha çok Kürt nüfusun, Çingene/Roman toplumunun geliştirdikleri uyum ve savunma mekanizmalarına sahip çıkmaları ve onları bu alanlardan kovmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Geçmiş dönemlerde, İzmir'de Çingene/Roman toplumu tarafından yapılan "*midyecilik*" günümüzde Mardinlilerin kente uyum ve savunma stratejisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Midyecilik yalnızca İzmir'de değil, Ankara ve İstanbul gibi illerde

daralmasına karşın Çingen/Roman toplumu içindeki saygın konumunun da etkisiyle Çingene/Roman toplumunda müzisyenliğe yönelik bir talep patlaması ortaya çıkmıştır¹⁸. Müzisyenlikten ve çalgıcılıktan elde edilen gelirin, Çingene/Roman toplumunun genelinin gözünde tatmin edici bulunması bu yönelimde etkilidir. Bu durum, halen geçimini çalgıcılık ve müzisyenlik yaparak sağlayanlar açısından pazarın daralması anlamına gelmektedir.

Ege Üniversitesi, Devlet Türk Müziği Konservatuvarı ve Dokuz Eylül Üniversitesi, Devlet Konservatuvarının bazı bölümlerindeki öğrenciler de Çingene/Roman müzisyenlerin iş piyasasını daraltmaktadır. Canlı müzik yapılan eğlence mekânlarının bir bölümü, nota bilgisi nedeniyle konservatuvarlarda eğitim-öğretimi sürdüren genç müzisyenleri tercih etmektedir. Konservatuvarların varlığı İzmir dışından müziğe ilgi duyan ve bu konuda eğitim almak isteyenleri kente çekmektedir. Bu durum, İzmir ilindeki müzikten geçimini sağlama potansiyeli olanların sayısını ve dolayısıyla Çingene/Roman müzisyenlerin rakiplerini artırmaktadır.

4.2.2.2. Ayakkabı imalat sanayinin yedek işgücü: Kunduracı Romanlar

Çingene/Roman toplumu içerisinde, özellikle Konak ilçesinde yaşayan erkeklerin bağımlı, ücret karşılığı çalıştıkları alanların başında ayakkabı üretim sektörü gelmektedir¹⁹. İşletmelerin kent merkezinde olduğu dönemde, sektörde yalnızca erkeklerin çalıştığı ve bunlarında büyük bölümünün Çingene/Roman olduğu belirtilmektedir. Bu sektörde çalışanlar, mesleki vasıflarını küçük yaşlardan itibaren elde etmişlerdir. İzmir’de ayakkabı üreticilerinin Işıkkent Ayakkabıcılar Sitesine taşınmadan önceki üretim alanları arasında yer alan Kemeraltı, İkiçeşmelik, Agora ve Basmane semtleri aynı zamanda Çingene/Roman toplumunun fiziki yaşam alanlarına yakın yerlerdir.

de Mardinliler tarafından *tekelleştirilen* önemli bir gelir kapısı olmuştur. Benzer şekilde, geçmiş dönemlerde, Çingene/Roman toplumu tarafından yapılan işportacılık ve paketçilik işleri de İzmir’e göç eden Kürt nüfus tarafından ele geçirilen, geçirilmekte olan uyum ve savunma aracıdır.

¹⁸ Çingene/Roman toplumu ile özdeşleştirilmesine karşın müzisyenlik bazı gruplar tarafından yapılagelmiştir. Bununla birlikte, mahalle genelinde müzisyenlik ve çalgıcılık yaparak geçimini temin eden hiç kimse bulunmasa bile müzik alanında “doğal yetenekleri”nin olduğu ve özellikle gençlerin işsizlik sorununu ortadan kaldıracak bir uyum ve savunma mekanizması olarak müziğe yönlendikleri görülmektedir. Çingene/Roman toplumu içerisinde müzisyenlik yaparak geçimini sağlayanların “*gran tuvalet*”, “*iki dirhem bir çekirdek*” şeklindeki giyim tarzı da bazıları için *özenilen* ve *gıpta ile bakılan* bir durumdur.

¹⁹ Ayakkabı üretim sektörü, üretim, işçi-işveren ilişkileri açısından enformelliğin yoğun olduğu sektördür ve ücretlendirme genellikle parça başı olarak gerçekleşmektedir. Mevsim, moda ve ticaretteki dalgalanmalardan etkilenen ayakkabı üretimi, sektörde çalışanlara genellikle düzensiz ve kısa süreli istihdam olanakları sunmaktadır (Güler-Müftüoğlu, 2000:131-133). Tüm bu özellikler, Işıkkent’e taşınmadan önce bu sektörde çalışan Çingene/Romanlar tarafından da dile getirilmektedir.

Bu sektörde çalışanların istihdam süresi 6-9 ay arasında değişmiştir. Atölyelerin Işıkkent'e taşınmadan önce, sektörde faaliyet gösteren birkaç firma dışında yıl boyunca düzenli istihdam sağlayan firma olmadığı, bir kısmı "merdiven altı" üretim yapan küçük firmaların düzensiz ve geçici istihdam fırsat ve olanağı sunduğu belirtilmektedir²⁰. Bununla birlikte ücretlerin görece "dolgun" olduğu ve üretimin olduğu dönemde iş bulmakta zorlanmadıkları belirtilmiştir. Ayakkabı üretim sektöründeki istihdamın belirli dönem ve mevsimlerde artıp azalması, bu sektörde çalışanları "yedek işgücü" konumuna getirmiştir.

İşletmelerin kent merkezinde olduğu dönemlerde emek yoğun bir üretim sürecini içeren ayakkabı yapımı, işletmelerin Işıkkent'e taşınması ile birlikte teknolojinin daha yoğun kullanıldığı bir sektöre dönüşmeye başlamıştır. Sektördeki bu dönüşümün altında, özellikle Çin gibi emek maliyetinin görece düşük olduğu ülkelerden yapılan ithalatla rekabet etme düşüncesi yatmaktadır. Küçük ölçekli işletmelerin, "merdiven altı" imalathanelerin ucuz işgücünün kullanıldığı ithal ayakkabılarla rekabet şansı bulunmamaktadır. Sektörün ithal mallarla rekabet edebilmesi sermaye yoğun bir sektör durumuna evrilmesine bağlıdır. Üretim sürecinde teknolojinin, makinenin ve suni derinin²¹ (emitasyon) kullanımının artması anlamına gelen bu durum, sektörde çalışan vasıflı erkek işgücünün sayısını azaltmıştır. Makinelerin kullanılması, vasıflı emek talebini azaltmış; vasıfsız işgücüne olan talebi artırmıştır. Makinelerin üretim sürecinde yoğun kullanımı, bu sektörde daha önce hiçbir deneyimi ve vasfı olmayan kadın işgücünün (niteliksiz emeğin) yoğun kullanımını, bir diğer deyişle işgücünün "feminizasyonu"nu beraberinde getirmiştir.

Küresel rekabet, işgücünün *feminizasyonu* yedek işgücü havuzunu genişleterek, hem sektörde çalışan Cingene/Roman erkeklerin çalışma koşullarını ağırlaştırmış, hem de ücretleri üzerinde baskı oluşturmuştur. İşyerlerinin kent merkezinden uzaklaşması ile birlikte vasıfsız *gaco* erkekleri de bu işkolunda çalışma olanağı elde etmiştir. İşkolunda varolan işler için rekabet edilecek unsurların artması, işkolundaki istihdamın artan istikrarsızlığı, artan işsizlik süreleri ve iş arama maliyetinin artması nedenleri ile Cingene/Roman erkeklerin önemli bir bölümü bu işkolunda çalışmayı

²⁰ Bu sektörde çalışanların bir bölümü, uyum ve savunma mekanizması olarak hamallık, işportacılık ve paketçilik gibi küçük çaplı ticaret işlerini gelir kazanma aracı olarak kullanmışlardır.

²¹ Suni deri kullanımındaki artış yalnızca bu sektörde çalışanları etkilememektedir. Suni derinin boyaya gereksinimi olmadığı belirtilmektedir. Suni deriden üretilmiş ayakkabılar ile birlikte spor ayakkabıların kullanımının artması, geçimini ayakkabı boyacılığında sağlayanlara olumsuz olarak yansımaktadır. Konak ilçesinde ayakkabı boyacılığı yapan erkekler, eskiden geçimlerini bu işten temin etmekte çok fazla zorlanmadıklarını belirtmişlerdir. Geçimlerini ayakkabı boyacılığı yaparak temin eden araştırma öznesi, özellikle Kürt kökenli çocukların bu alana yönelmeleri ile bu çocuklarla da rekabet etme durumunda kalmaktadırlar

bırakmıştır. Belirli bir yaştan sonra yeni mesleki vasıfların elde edilmesinin zorluğu düşünüldüğünde, sektörde çalışanların çoğunluğu için *çevrimsel işsizlik* durumunun *kalıcı işsizliğe* dönmesi beklenen bir gelişmedir. Mesleğinin *kunduracı* olduğunu belirten erkeklerin çoğunluğu uzun süreli işsizlik sorunu ile karşı karşıyadır.

4.2.2.2.3. Hurdacılar ve atık madde toplayıcıları: Geri dönüşümün proleterleri

İzmir’de Çingene/Roman toplumunda geçmişte ve günümüzde geçimlerini geri dönüşüm sektöründen temin edenlerin sayısı az değildir. Hurdacılık ve atık madde toplayıcılığı Çingene/Roman toplumunun geri dönüşüm sektöründe *kendi hesabına çalışma* ve Martinez’in (1992) *devşirme ekonomisi* çerçevesinde değerlendirilebilecek iki farklı yer alış biçimidir.

Türkiye’de, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’dan 1980 sonrası Batı’daki şehirlere göç eden ve geçimlerini *geri dönüşüm sektöründen, çöpten sağlayanlara* yönelik çalışmalarda (Altuntaş, 2008; Özgen, 2001; Yardımcı ve Saltan, 2007; Acar vd., 2006; Yılmaz, 2006, 2008; Kaygalak, 2001) bu sektörde çalışanlar, *kentsel yeni yoksulluk, sınıfaltı/sınıf dışı, sosyal dışlanma* kavramları çerçevesinde irdelenmektedir. Bu noktada, “küreselleşme sürecinin ekonomik alanlarda ortaya çıkardığı değişim ve dönüşüm ile geri dönüşüm sektörü ve bu sektörden geçimlerini temin edenler arasında kurulan ilişkisel bağlantının geçimlerini bu sektörden sağlayan Çingene/Roman toplumunun bu sektörde yer alış neden(ler)i arasında da kurulabilir mi?” sorusu akla gelmektedir.

Bu soruya hem evet hem hayır yanıtı verilebilir. Bu sektörde çalışma, Çingene/Roman toplumunun hem uzunca bir süredir yaptığı bir iş hem de küreselleşme süresince ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkan olumsuzluklarla baş ederek maddi yaşamlarını sürdürme noktasında geliştirdikleri uyum ve savunma stratejisi araçları olarak belirginleşmektedir.

Görüşülen bazı ailelerin *voltaya çıkmak*, olarak niteledikleri *çöp* (atık madde) toplama işi, 4-5 kuşaktan beri temel geçim kaynağıdır²². Bu işi aile mesleği olarak yapanlar, geçmişte cam parçaları, kağıt, teneke, plastik gibi *para eden* her türlü atık maddeyi toplamaktadırlar. Bu işi yapan ailelerin elde ettiği gelir²³, *voltaya çıkılan araca*²⁴, ve ailen-

²² Çöp/atık toplama, yalnızca geri dönüşüm sektöründe çalışanlar arasında değil, Çingene/Roman toplumu tarafından da –dilencilikten sonraki– en düşük konumda görülen bir iştir. Çingene/Roman toplumu tarafından en düşük değerdeki iş olarak algılanan çöp/atık toplama işi, gayrimeşru ve yasadışı işlerden uzak durmadaki en son nokta olarak görülmektedir.

²³ Elde edilen gelire yönelik sorulara, gelir düzeyinin düşüklüğünden yakın olarak yanıt verilmiştir. Üç tekerlekli bisikletli pazar arabaları ile bu işi yapanlar günlük 7-10 \$ kazandıklarını belirtirken, bu gruptakilerin topladıkları malları sattıkları hurda deposu sahipleri bu gruptakilerin günlük kazançlarının 20-25 \$ olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, çöp/atık toplama işinin bir iş olarak mı, yoksa günlük geçimi sağlamak için mi yapıldığı önem kazanmaktadır. Çöp/atık toplayanların gelirlerine yönelik kendi ifadeleri ile net bir bulguya ulaşılmamış olsa da, Özgen’in Denizli ve Samsun illerinde yapmış olduğu çalışmada

in büyüklüğüne ve aileden kaç kişinin bu işi yaptığına göre değişmektedir. Çöp toplama işi, akşam ve gece vakti erkeklerin, gündüzleri ise kadınların yaptığı bir iştir. Çöp/atık toplamayı bir iş olarak görenler, her gün düzenli olarak *voltaya çıkmakta* iken günlük geçimi sağlamada *çöp toplamayı* seçenekler arasında görenler ise gereksinim duyduklarında işe çıkmaktadır.

Çöp toplama işi, ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkan dönüşüm sonucu işini kaybeden ve kentsel emek piyasasında istihdam edilebilir nitelikleri olmayanlar; dilencilik ve/veya gasp, hırsızlık, uyuşturucu madde satıcılığı gibi yasalarca suç olan eylemlere, işlere girmek istemeyenler tarafından başka seçenek, *uyum ve savunma stratejisi* geliştiremedikleri için yapılmaktadır. Alan araştırmasının yapıldığı farklı mahallelerde, geçimini geri dönüşüm sektöründeki farklı biçimlerde yer alarak sağlayanlar bulgulanmıştır. Bununla birlikte, Konak ve Bornova ilçelerinin “yerlisi” olan gruplar, özellikle 2000’li yıllara kadar mahallelerinde çöp toplayarak geçimini sağlayanların bulunmadığını belirtmektedir.

Hurdacılık, bir diğer söyleyişle *eskicilik*, Çingene/Roman toplumunca *ticari bir iş* olarak görülmektedir. Ticarete dayalı “serbest meslek” olarak parası güzel olan “*kayıp iş*”lerdendir. Kayıp aramak, riske, belirsizliğe ve düzensizliğe gönderme yapsa da “aranan kayıp” bulunduğu elde edilen gelir alınan riske, katlanılan belirsizliğe ve düzensizliğe değmektedir. Bu ve benzeri ticari etkinliklerde “arananın” sürekli olarak bulunabileceğine, bu işlerden sürekli gelir elde edilebileceğine olan inanç ve güven ile fiziksel ve sosyal yaşam alanlarındaki kapalılığın ortaya çıkardığı “kapalı ekonomik yaşam alanları”, *kayıp arama* anlayışının yalnızca hurdacılar tarafından değil, İzmir’de, özellikle Konak ve Bornova ilçelerinde yaşayan Çingene/Roman toplumunun çoğunluğu tarafından düstur edinilmesinin temel nedenleri arasındadır. Bu nedenle, *bir işverene bağlı, sigortalı bir işte çalışmak ekonomik nedenlerle çekici gelmemektedir*.

elde ettiği bulgular, çöp toplayanların aylık ortalama hane geliri ile belirli ölçüde bir ipucu verebilir. Özgen (2001:97), çöp toplayanların aylık ortalama gelirlerinin Samsun’da asgari ücretin 2.5 katı kadar, Denizli’de ise 4.5 katı kadar olduğunu bulgulanmıştır. Özgen’in elde ettiği benzer bulguların, özellikle çöp/atık toplamayı bir iş olarak görenler açısından geçerli olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, elde edilen gelirin yüksek olsa bile, çöp toplama işini yapanların yaşam koşulları ve yapılan işin doğasından kaynaklanan hastalıklara yol açma olasılığı ile gelirin büyüklüğü arasında bir ilişki bağlanmasının varlığı ve yoksulluğun maddi olmayan boyutları nasıl sorgulanmalıdır?

²⁴ Çöp toplama işi, üç tekerlekten oluşan bisikletli pazar arabaları; iki tekerlekli, çuvallar aracılığıyla genişletilmiş el arabaları; at arabaları ve kamyonetler aracılığıyla yapılmaktadır. Herhangi bir araç alacak birikime sahip olamayanlar ve/veya parasız kaldıklarında günlük gereksinimleri için bu işi yapanlar sırtlarında çuval taşıyarak bu işi yapmaktadır. Çöp toplama işini aile işi olarak uzunca bir süredir yapanlar araç olarak kamyonet ve at arabası kullanmaktadır. Bu şekilde, daha fazla alan kontrol edilerek, daha fazla mal toplanmaktadır. Bu grupta olanlar, bu işten en fazla geliri elde eden grubu oluşturmaktadır.

Hurdacılık yapanlar, hurda deposu sahipleri ve gezici olarak bu iş yapanlar olmak üzere ikili bir sınıflandırma içerisinde değerlendirilebilir. Gezici olarak bu işi yapanlar sürekli, temel iş olarak yapanlar ve diğer geçim stratejilerindeki dönemsellik nedeniyle günlük gereksinimlerini karşılamak için yapanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:.

Gezici hurdacılık yapanlar geri dönüşüm değeri yüksek alüminyum, hurda bakır, demir, sarı vb. atık maddeleri, (eski buzdolabı, çamaşır makinesi gibi) eski eşyaları bir bedel karşılığında satın almakta ve satın aldığı malları hurda deposu sahiplerine satmaktadır. Gezici hurdacılar, satın aldıkları mallar için ya kendi maddi birikimlerini/sermayelerini ya da depo sahiplerinin kendilerine açtıkları kredileri günlük işletme sermayesi olarak kullanmaktadırlar²⁵.

Hurda fiyatları gelir düzeyine doğrudan etki etmektedir. Hurda fiyatlarının belirlenmesinde demir, bakır, alüminyum gibi ürünlerin hammadde fiyatları ve küresel düzeyde hurdaya olan talep etkilidir. Hurda fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde "kayıp arama" işinden vazgeçilmemektedir. Kayıp arandığı için elde edilen gelire yönelik net bir rakam veril(eme)mektedir. Hurda fiyatları ile birlikte elde edilen geliri birkaç etmen belirlemektedir. Hurdacılıkta kullanılan (kamyonet, motor takılmış pazar arabaları, bisiklet takılmış pazar arabaları gibi) taşıtlar hem gidilebilecek uzaklığı hem de taşınabilecek mal miktarını belirlediği için önemlidir. Kamyonet sahibi olanlar, *kayıp arama* için şehir dışına çıkma şansları bulunmaktadır. Hurda fiyatları düştüğünde elde edilen gelirin de çok düştüğü ve bu nedenle en az 2-3 ay işe gidilmediği belirtilmektedir. Kış ayları, yağmurlu ve soğuk havalar işin yapılması önündeki doğal engeller olarak ortaya çıkmaktadır.

Gezici olarak hurdacılık yapanlar arasında bir işverene bağımlı, ücret karşılığı çalışan ile karşılaşmamıştır. Bununla birlikte, ailenin günlük gereksinimlerinin uzunca bir süre karşılanamadığı durumlarda, özellikle kış aylarında, (sabit ve düzenli) bir gelir kaynakları olmadığı için çok zorlandıkları, bazı tanıdıklardan gece bekçiliği,

²⁵ Hurda deposu sahibinden kredi alanlar, gün sonunda satın aldıkları/topladıkları malları, aldıkları kredi karşılığı olarak depo sahibine satmaktadırlar. Depo sahibi, kredi verdiği hurdacıların getirdiği geri dönüşüm değeri olan mallara, –kendi sermayesiyle işe çıkanlarla karşılaştırıldığında– piyasanın bir miktar altında fiyat ver(ebil)mektedir. Depo sahibi bu işten hem malların kendine getirilmesini sağlayarak hem de piyasa fiyatı altında değer biçerek kâr sağlamaktadır. Yeterli iş sermayesi olmayanlar ile depo sahipleri arasında beliren bu ilişki, bir sömürü ilişkisi ve sosyal sermaye ilişkisi olmak üzere iki farklı şekilde değerlendirilebilir. Araştırma öznesi gözünde bu ilişki, daha çok sosyal sermaye olarak değerlendirilmektedir. Kendi sermayesi ile hurdacılık yapanlar, satın aldıkları malları ya günlük olarak mahalledeki depo sahiplerine ya da biriktirerek doğrudan geri dönüşüm tesislerine satmaktadırlar. Bu şekilde çalışanlar, depo sahipleri ile pazarlık etme olanağına sahiptir.

şoförlük gibi işler talep ettikleri, o güne kadar hiç yapmadıkları çöp toplama işini bile düşündükleri söylenmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

İzmir’de yaşayan Çingene/Roman toplumunun/gruplarının sosyo-ekonomik durumlarını, ekonomik yaşam alanlarında ortaya çıkan değişim ve dönüşüm çerçevesinde, gelir getirici etkinliklerini, iş ve mesleki uğraşlarını odağa alarak irdeyen bu çalışmada Çingene/Roman toplumunun küreselleşme sürecinin kaybedenleri arasında olduğu bulgulanmıştır. Fiziki ve özellikle ekonomik yaşam alanları görece kapalı bir yapı arz eden Çingene/Roman toplumunun çoğunluğu gelir getirici kaynaklara erişim olanaklarının azalması nedeniyle savunmasız ve korumasız grupların içerisine girmiştir, girmektedir. Marjinal ve enformel sektör içerisinde ter alan iş ve mesleki uğraşlarının gelir üretici/getirici özelliklerini (olumsuz) etkilenmektedir. Bu durum, Çingene/Roman toplumunun çoğunluğunun yoksulluk içine düşmesine ve varolan yoksulluk ve yoksunluklarının artmasına yol açmaktadır. Bu durum yalnızca küreselleşme sürecinde ortaya çıkan ve Çingene/Roman toplumunu olumsuz etkileyen değişim ve dönüşüm süreci ile açıklanamaz. Çingene/Roman toplumunun temelde örgün eğitime karşı soğuk durmalarından kaynaklanan eğitim düzeyi düşüklüğü de önemli bir etkidir.

Eğitim düzeyi düşüklüğü, hem emek piyasaları hem de sosyal ve toplumsal gelişim ve insanca bir yaşam için gerekli sağlıklı yaşam becerileri kazanamamalarına yol açmaktadır. Ellerde eğreti de olsa bulunan yaşam becerilerinin hızlı bir şekilde yitirilmesini de beraberinde getirmektedir. İnsanın bireysel ve toplumsal gelişimini destekleyen, bireyin sosyalleşmesinin en önemli araçlarından biri olan eğitim düzeyindeki düşüklük, insanca bir yaşam sürdürmek için gerekli yaşam becerilerinden yoksun kalmaları anlamına gelmektedir. Bu da, hem şimdiki hem de gelecek kuşaklar için temel yoksulluk nedenleri arasındadır. Eğitim düzeyinin düşüklüğü, eldeki mesleki niteliklerinin İzmir emek piyasası içerisinde gittikçe önemsizleşmesini ve yetersiz kalmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum, Yaşanan ya da yaşanacak yoksulluğun çok boyutlu olmasına yol açmaktadır. Eğitim düzeyi düşüklüğünün nedenleri de çok boyutlu olmakla birlikte, her bir boyut birbirinden bağımsız değildir. Tüm boyutlar arasında ilişkisel bağlantılar vardır.

Çingene/Roman toplumunun genelinde örgün eğitime karşı varolan soğukluk, örgün eğitime katılanların genel akademik başarısını da olumsuz etkilemektedir. Örgün eğitime katılan Çingene/Roman çocuklarının çoğunluğu, kendi sosyal/toplumsal çevrelerinde edindikleri “istedikleri gibi davranma” yaşam biçimine uygun davranış kalıplarını okullarda da sürdürmek istemeleri ve genellikle sürdür-

meleri ve bu duruma, araştırma öznesinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarının araştırma öznesinin gittiği okullardaki öğretmenler tarafından genellikle bilinmemesi de eklenince; Çingene/Roman çocukları, öğretmenler tarafından şımarık, belli bir disiplin altına sokulamayan, uyumsuz ve sorunlu öğrenciler olarak değerlendirilmektedirler. Okulda başarısız olan ve okul eğitimini çekici bul(a)mayan Çingene/Roman çocuklarının çoğunluğu, zorunlu örgün eğitimi tamamlamadan eğitimlerini bırakmakta, ya da tamamladıktan sonra daha ileri düzeyde eğitimlerini sürdür(e)memektedirler.

Çingen/Roman toplumunun bir dönem *yaşam alanlarını genişleten*, daha sonra *yoksulluklarının kaynağı olan işler*, eğitim düzeyi düşüklüğünden kaynaklanan nedenlerle sağlıklı yaşam becerileri geliştiremedikleri için günümüzde kaynakların yoksulluğuna doğru yönelim gerçekleştirmekte; yoksulluk riskini arttırmaktadır. Gelir kaynaklarının azalması sonucunda çeşitli boyutları ile mutlak yoksulluk sorunu yaşayanların sayısında önemli bir artış ortaya çıkmıştır. Birçok aile, günlük temel gıda tüketimden daha çok, neredeyse öğünlük temel gıda tüketim gereksinimlerini giderme telaşına düşmüştür. Yoksulluğu açlık sınırında yaşayanların ya da yaşama riski olanların varolan sorunların derinleşmesine ve süregelenleşmesine yol açabilecek yasa dışı alanlara yönelme olasılıkları yüksektir. Bu grupta yer alanlar, Çingene/Roman toplumu içerisinde yeterliliklerinin geliştirilmesi gereken öncelikli grubu oluşturmaktadır. Yeterliliklerinin artırılamaması durumunda, küreselleşme sürecinde ortaya çıkan yeni ekonomik ve sosyal yapı içinde kendilerine yer bulabilmeleri; sistem ile değil bütünleşmeleri eklenmelerine bile çok zor olacaktır. Bu katmanlaşmış ekonomik ve sosyal yapı araştırma öznesinin çok boyutlu yoksulluğunun kuşaktan kuşağa aktarılmasına ve bu durumun bir kısır döngü olarak süregitmesine yol açacaktır.

Çingene/Roman toplumunun büyük bir çoğunluğu, gelir getirici kaynaklarını kaybetmiş, işsizleşmiş ve yoksullaşmış bir grup olarak Myrdal ve Wilson'un *sınıfsal* tanımına uygun bir yapıya evirilmektedir. Enformel ve marjinal sektörde de olsa ekonomik alanda yaşanan bu dışlanma süreci diğer alanlarda da dışlanma süreçlerine etki etmektedir. Tüm bu dışlanma süreçleri araştırma öznesi için bir kısır döngü ortaya çıkarmaktadır.

Çingene/Roman toplumu içinde bulunduğu, içine sürüklendiği kısır döngüden nasıl kurtulabilir, daha iyi bir yaşama yönelik umutlar nasıl yeşertilebilir? Çingene/Roman toplumunun çoğunluğunun içinde bulunduğu savunmasız ve korunmasız sosyo-ekonomik durum ve konumlarını iyileştirmek ve insanca bir yaşam sürdürmeleri için gerekli yaşam becerilerini, yeterlilikleri edinebilmeleri için ne(ler) yapılmalıdır? Sosyo-ekonomik durumunu ve konumunu, yeterliliklerini ve yaşam

becerilerini geliştirecek öneriler, yalnızca araştırma öznesinin (günümüzdeki) sosyo-ekonomik özellikleri göz önüne bulundurulurken mi, yoksa İzmir ilinin ve Türkiye'nin, –özellikle araştırma öznesinin ekonomik ve sosyal yaşam alanlarına doğrudan ve dolaylı yansımaları olan– ekonomik yapısındaki değişimler de göz önünde bulundurulmadan mı yapılmalıdır?

Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumunu ve konumunu geliştirici uygulama ve politikalar, İzmir'in makro-ekonomik ortamının iyileştirilmesini de içermelidir. Gelir durumlarını ve gelir üretici, getirici kaynaklarını iyileştirici önlemler alınmalıdır. Herhangi bir sosyal güvencesi olmayanların, sosyal güvenlik sistemine katılımlarını ve sistemden etkin yararlanmalarını geliştirici "yaşam desteği" çalışmalarına yönelik politika ve uygulamalar yaşama geçirilmelidir. Yaşam desteği noktasında, günlük temel gıda gereksinimlerini yeterli ve sağlıklı bir düzeyde gideremeyenlere yönelik "hak temelli", yaşam düzeylerini ve yeterliliklerini geliştirecek yeterli ve düzenli sosyal yardım ve hizmetler ivedikle uygulamaya geçirilmelidir. Benzer uygulamalar, tüm öğretim aşamalarını içerecek genişlikte, başta kız çocukları olmak üzere, çocukların ve gençlerin örgün eğitime katılımlarını ve eğitimlerini sürdürmelerini sağlayacak eğitim yardımları içinde geçerli olmalıdır. Araştırma öznesi düzleminde gerçekleştirilecek diğer politika ve uygulamaların başarı sağlaması için yoksulluğun yıkıcı ve kısır döngü yaratıcı boyutlarının ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu nedenle, bu uygulama ve politikalar önceliği olan gerçekçi adımlar olacaktır.

İnsanların yeterliliklerinin ve yaşam becerilerinin insanların özgürlüklerinin temelini oluşturduğu düşüncesinden hareketle Çingene/Roman toplumunun kendi yaşam biçimini seçebilme ve belirleyebilme beceri ve yeterliliklerini artırılması, araştırma öznesinin daha yüksek yaşam niteliklerine ulaşmasında ve bu durumu sürdürebilmesinde yardımcı olacaktır. Çingene/Roman toplumunun beceri ve yeterlilikleri, sosyal ve ekonomik özgürlüklerini sürekli geliştirebilecek anlayışı içeren politika ve uygulamalar ile birlikte genişletilmelidir. Bu noktada, İzmir genelinde türdeş bir yapı sergilemeyen Çingene/Roman toplumunun sosyo-ekonomik durumunu ve konumunu iyileştirici hedefler neler olmalıdır?

İzmir ilinin en yoksul kesimleri arasında olan Çingene/Roman toplumunun refah düzeyinin yukarı çıkarılması; kentin ekonomik ve sosyal süreçlerine eklemlenmelerinin ve bütünleşmelerinin sağlanması; gelecek kuşaklar başta olma üzere Çingene/Roman toplumunun genel eğitim düzeyinin iyileştirilip, geliştirilerek içinde buldukları toplumsal çevrenin yeterliliklerinin ve olanaklarının artırılması; küreselleşme sürecinde mesleki niteliklerini (vasıflarını) yitirmiş yetişkinlerde dâhil

olmak üzere, yetişkinlerin ve geleceğin yetişkinlerinin İzmir iş ve işgücü piyasaları için gerekli mesleki nitelikler ile donatılarak, geleceğin suçluları olma eylem yeteneklerinin köreltilmesinin sağlanması temel hedefler olmalıdır.

Yukarıdaki hedefleri gerçekleştirme, yaşama geçirme noktasında yönlendirici politikalar neler olmalıdır? Günümüzde maddi yaşamın sürdürülmesi, fizyolojik gereksinimlerin güvenli bir biçimde giderilmesine bağlıdır. Bu da, ancak gelir getirici, gelir üretici kaynaklara, iş olanaklarına erişilebilirliğin sağlanması ile olanaklıdır. İş olanaklarına erişim, araştırma öznesinin kentsel emek piyasalarında gereksinim duyulan nitelikleri edinmesi ve İzmir ekonomisinin, özellikle Çingene/Roman toplumunun çoğunluğunun yaşam alanının bulunduğu kent merkezindeki ekonomik yapının canlandırılarak, yeni iş olanaklarının yaratılması olmak üzere iki boyutta düşünülmelidir. İzmir ekonomisinin canlandırılması, hem yerel yönetimlerin, hem de merkezi yönetimlerin birlikte çalışmasının zorunlu olduğu daha geniş boyutlu bir örgütlenme gerektirmektedir.

Çingene/Roman toplumunun kentsel emek piyasaları için gerekli niteliklerle donatılmaları, hem örgün eğitim içerisinde, hem de yaygın eğitim içerisinde gerçekleştirilmesi gereken uzun erimli politika ve uygulamaları gerekli kılmaktadır. İzmir ilinde istihdama katılanların eğitim düzeyinin yüksekliği göz önünde bulundurulduğunda, uygun iş bağlamında elde edilmesi gereken vasıflar önemlidir. Genel eğitim düzeyinin düşüklüğü ve sosyo-kültürel etkilerden kaynaklanan eğitime karşı soğuklukları engel olarak gözükmektedir.

Bu noktada da sosyal politika ve sosyal hizmetler önem kazanmaktadır. Varolan sosyal politika ve hizmetlerin niteliğinin geliştirilmesi ve Çingene/Roman toplumunun/gruplarının sosyal ve toplumsal gelişimine olumlu katkı sunacak "yaşam desteği" çalışmaları ile araştırma öznesi gruplara özel yeni sosyal politika ve hizmet alanları oluşturulmalıdır. Örgün eğitime katılım ve sürdürülmesi noktasında varolan engellerin aşılması ve eğitim hizmetlerinden daha eşit yararlanmalarına yönelik önlemler ve uygulamalar, okul yönetimlerinin katılımları ve işbirliği ile birlikte uygulamaya geçirilmelidir. Okul yönetimleri ve öğretmenler araştırma öznesinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarına yönelik bilgilendirilmelidir.

Çok amaçlı ve çok işlevli, toplumsal iyileştirme ve kalkınma işlevi de görece; olabildiğince Çingene/Roman toplumunun yaşadığı mahallelerde ya da rahatlıkla erişebilecekleri, ulaşabilecekleri yakınlıkta; yerel yönetimlerin, yerel sivil toplum kuruluşların, yöredeki okul yöneticilerinin, öğretmenlerin ve İlçe Milli Eğitim Müdürlüklerinin, üniversitelerin işbirliği ve destekleri ile "toplum merkezleri" kurulmalıdır.

Merkezler, çocuk, genç ve yetişkinlerin kendilerini geliştirmelerine ve mesleki beceriler elde edebilmelerine olanak tanıyacak ve/ya da daha ileri düzeyde geliştirebilecekleri temel nitelikleri elde edebilecekleri yeterlilikleri sunabilmelidir. Yetişkinlerin ve özellikle işsiz genç araştırma öznesinin kentsel emek piyasasında talep gören mesleki nitelik (vasıf) kazanması gereklidir. Mesleki nitelik kazandırıcı eylemler, yalnızca toplum merkezleri ile sınırlı olarak düşünülmemelidir. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) bünyesinde gerçekleştirilecek çalışmalar ile İzmir ili işgücü piyasalarının talep ettiği, gereksinim duyulan, istihdam edilebilirliği olan mesleki niteliklerin kazandırılmasına yönelik (yetişkin ve genç) işgücü yetiştirme kurslarına araştırma öznesinin etkin katılımı sağlanmalıdır.

Mesleki nitelik kazanma kadar, Çingene/Roman toplumunun toplumsal kalkınması da önemlidir. Toplum merkezlerinin içerisinde toplumsal cinsiyet temelli birimler oluşturulması ve/ya da olabildiğince toplumsal cinsiyet temelli ayrı toplum merkezlerinin yaşama geçirilmesi, araştırma öznesi genç kızların ve kadınların toplumsal rollerini etkileyerek Çingene/Roman toplumunun/gruplarının toplumsal kalkınmasına izme kazandırabilir. Merkezler aracılığıyla kız çocuklarını erken evlilikten uzak tutacak, evlilik yaşını giderek ileri yaşlara atacak politika, uygulama ve deneyimlerin geliştirilmesi, kadın araştırma öznesinin örgün eğitimde geçirdiği süre ile birlikte yetilerinin artırılması, Çingene/Roman toplumunun/gruplarının toplumsal kalkınmasına önemli katkı sunacaktır.

Bu çalışmada, İzmir kent merkezinde yaşayan Çingene/Roman toplumunun/gruplarının sosyo-ekonomik durumları ve konumları, yaptıkları iş, meslek ve gelir getirici etkinlikler odağa alınarak, yoksulluk ve sosyal/toplumsal dışlanma bağlamında irdelenmiştir. Eldeki bulgular, Çingene/Roman toplumunun/gruplarının ekonomik küreselleşme sürecinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerden olumsuz etkilendiğini; Çingene/Roman toplumunun/gruplarının ekonomik ve fiziksel yaşam alanlarının ve toplumsal yapılarının değişime ve dönüşüme uğradığını; geçmişte, gerek İzmir'in ekonomik yaşamına gerekse İzmir'de yaşayan diğer toplumsal sınıf ve gruplar ile özellikle ekonomik ilişkiler bağlamında belirli ölçülerde gerçekleştirdikleri uyumlu ilişkilerin günümüzde sekteye uğradığını göstermektedir. Kente ve kentsel yaşama eklenme, kent ve kentsel yaşamla bütünleşme ve dışla(n)ma süreçleri, sahip olunan yerel özellikler düzleminde farklılıklar bulursa da Çingene/Roman toplumunun yaşadığı sorunlar çözümsüz değildir. Yaşanan yoksulluk ve dışla(n)ma süreçlerini ortadan kaldıracak, araştırma öznesini İzmir'de yaşayan toplumsal sınıf ve gruplar ile bütünleştirecek ve İzmir iline eklenmelerini sağlayacak eylem yeteneği ve yeterliliği, hem araştırma öznesinde, hem de İzmir ili ile birlikte, İzmir'de yaşayan toplumsal sınıf ve gruplarda bulunmaktadır. Bu noktada yapılması gereken, varolan

bu eylem yeteneğini ve yeterliliğini sürdürecektir ve geliştirecek koşulların, sosyal politika uygulamaları ile olanaklı kılınmasıdır.

KAYNAKLAR

- Acar, H., Akar, S., Akdemir, G., Aksakallı, U., Alataş, Y., Engin, M. (2006) "Migration, Urban Poverty and Underclass -Working in the Garbage", *Social Work & Society*, Vol: 4, Is: 1 (148-59)
- Altuntaş, B. (2008) "Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı: Ankara Örneğinde Sektöre ve Çalışanlarına İlişkin Bir Bilgi ve Deneyim Paylaşımı", *Toplum ve Bilim*, Sayı:112, (31-59)
- Başkaya, F. (2004) *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı
- Beissinger, M. H. (2001) "Occupation and Ethnicity: Constructing Identity among Professional Romani (Gypsy) Musicians in Romania", *Slavic Review*, Vol. 69, No.1 (24-49)
- Benoist, A. de (1997) "Confronting Globalization." *Telos*, 108 (117-37)
- Bienefeld, M. (2000) "Globalization and Social Change: Drowning in the Icy Waters of Commercial Calculation", *Globalization and Social Change*, (Editor: J. D. Schmidt & J. Hersh), (46-66), London: Routhledge
- Bonacich, E. (1973) "A Theory of Middleman Minorities", *American Sociological Review*, Vol: 38, No: 5, (583-594)
- Boratav, K. (2009) "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXXIII, Sayı:262 (9-23)
- (2003) *Türkiye İktisat Tarihi: 1908–2002*, (7. Baskı), Ankara: İmge
- Casa-Nova, M. J. (2007) "Gypsies, Ethnicity, and the Labour Market: An Introduction", *Romani Studies*, Vol.17, No.1, (103-23)
- Clark, C. (2002) "Not Just Lucky White Heather and Clothes Pegs: Putting European Gypsy and Traveller Economic Niches in Context", *Ethnicity and Economy: Race and Class Revisited*, Basingstoke: Palgrave (183-98)
- Dowd, D. (2008) *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı: Eleştirel Bir Tarih*, İstanbul: Yordam
- Duygulu, M. (2006) *Türkiye’de Çingene Müziği: Batı Grubu Romanlarında Müzik Kültürü*, İstanbul: Pan Yayıncılık

- (1995) “Türkiye Çingenerinde Müzik”, *Tarih ve Toplum*, Sayı. 137, 294-7
- Ercan, F. (2006) *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, 4. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Ertuğrul, C. (2005) *Tarımda Küreselleşme ve Türk Tarımı*, Muğla: Muğla Üniversitesi, İ.İ.B.F, Tartışma Tebliğleri No: II-2005/05
- Fonseca, I. (2002) *Beni Ayakta Gömün: Çingener ve Yolculukları*, (Çeviren:Özlem İlyas), İstanbul: Ayrıntı
- Formoso, B. ve Burrell, J. (2000), “Economic Habitus and Management of Needs: The Example of the Gypsies”, *Diogenes*, Vol. 48, No. 190, (58-72)
- Fraser, A. (2005) *Çingener*, İstanbul: Homer
- Gmelch, S. B. (1986) “Groups That Don’t Want In: Gypsies and Other Artisan, Trader, and Entertainer Minorities”, *Annual Review of Anthropology*, Is:15 (307-30)
- Gülçubuk, B. (2002) “Küreselleşme ve Küreselleşmenin Türkiye’nin Tarım Politikasına Yansımaları”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt:XXII, Sayı:236 (97-112)
- Güler-Müftüoğlu, B. (2000) “İstanbul-Gedikpaşa’da Ayakkabı Üretiminin Değişen Yapısı ve Farklılaşan İşgücü”, *Toplum ve Bilim* 86, Güz (118-38)
- Günaydın, G. (2009) “Türkiye Tarım Politikalarında “Yapısal Uyum”: 2000’li Yıllar”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt:XXXIII, Sayı:262 (175-221)
- Hart, K. (1973) “Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana”, *The Journal of Modern African Studies*, Vol: 11, No: 1 (61-89)
- Harvey D. (1999) *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*, (Çev: Sungur Savran), 2. Baskı, İstanbul: Metis
- Horváth, K. (2005) “Gypsy Work – Gadjó Work”, *Romani Studies*, Vol. 15, No.1, (31-49)
- Işıklı, A. (2002) *Dünya Bankası’nın Laik İmparatorluğunda Kumarhane Kapitalizmi*, İstanbul: Otopsi
- Kaygalak, S. (2001) “Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği”, *Praksis*, 2, Bahar, (124-72)
- Kıray, M. B. (1998a[1971-1973]) “Az Gelişmiş Memleketlerde Şehirleşme Eğilimleri: Tarihsel Perspektif İçinde İzmir”, *Kentleşme Yazıları*, (Derleyen: M. B. Kıray), (28-65) İstanbul: Bağlam
- (1998b[1979]) “Bir Türk Kentinde İş Dünyasının Yapısı”, *Kentleşme Yazıları*, (Derleyen: M. B. Kıray), (Çeviren: Tülin Kurtarıcı) (120-137) İstanbul: Bağlam

- (1972) Örgütlemeyen Kent: İzmir’de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği
- Koray, M. (2001) “Gerçekliklerin “Stilize” Edildiği Bir Dünyada “Ötekileşen” Yoksulluk”, *Toplum ve Bilim*, Sayı. 89, (218-41)
- Kurtuluş, H. & Purkis, S. (2008) “Türkiye’den Kuzey Kıbrıs’a Göç Dalgaları: Lefkoşa’nın Dışlanmış Göçmen-Enformel Emekçileri”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:112, (60-100)
- Lacabana, M. & Cariola, C. (2003) “Globalization and Metropolitan Expansion: Residential Strategies and Livelihoods in Caracas and Its Periphery”, *Environment and Urbanization*, Vol. 15, No. 1, (65-74)
- Lee, E. & Vivarelli, M. (2006) “The Social Impact of Globalization in the Developing Countries”, *International Labour Review*, Vol. 145, No. 3, (167-184)
- Levinson, M. P. & Sparkes, A. C. (2005) “Gypsy Children, Space, and the School Environment”, *International Journal of Qualitative Studies in Education*, Vol.18, No. 6 (751-72)
- Lewy, G. (1999), “The Travail of The Gypsies”, *National Interest*, Fall, Issue 57
- Liégeois, J. P. (1994) *Roma, Gypsies, Travellers*, (Translated: Sinéad ni Shuinéar), Strasbourg: Council of Europe
- Lucassen, L. (1998a) “External Vagrants? State Formation, Migration and Travelling Groups in Western Europe, 1350-1914”, *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach* (Editors: L. Lucassen, W.Willems, A. Cottaar), (55-73) London: MacMillan Pres
- (1998b) “A Blind Spot: Migratory and Travelling Groups in Western European Histography”, *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach* (Editors: L. Lucassen, W.Willems, A. Cottaar), (135-52) London: MacMillan Pres
- (1998c) “The Clank of the Hammer was Heard From Daybreak till Dawn: Gypsy Occupations in Western Europe (Nineteenth-Twentieth Centuries)”, *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach* (Editors: L. Lucassen, W.Willems, A. Cottaar), (153-73) London: MacMillan Pres
- Martinez, N. (1992) *Çingeneiler*, (Çev: Şehsuvar Aktaş), İstanbul: İletişim Yayınları; Cep Üniversitesi Dizisi.

- Marushiakova, E. ve Popov, V. (2001) *Gypsies in The Ottoman Empire : A Contribution to the History of the Balkans*, (Translated: Olga Apostolova), Paris: Centre de Recherches Tsiganes
- Munck, R. (2002) *Globalization and Labour: The New Great Transformation*, London: Zed Books
- Mütevelliöglü, N. ve Işık, S. (2009) "Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, (Derleyen: N. Mütevelliöglü & S. Sönmez) (159-204) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- O'Connor, J. (1995) *Birikim Bunalımı: Yeni Bireycilik, Sınıf Mücadelesi ve Çağdaş Kapitalizm*, (Çev: Ali Çakıroğlu), İstanbul: Belge Yayınları
- Okely, J. (1993) *The Traveller-Gypsies*, New York, Cambridge: Cambridge University Press
- Oyan, O. (2009) "IMF ve Dünya Bankası'nın Tarım Reformu Uygulama Projesi'nin Bilançosu", *Mülkiye Dergisi*, Cilt:XXXIII, Sayı:262, (237-53)
- Özerman, T. (2009) "Tekel Özelleştirmesinin Sonuçları", *Mülkiye Dergisi*, Cilt:XXXIII, Sayı:262, (293-311)
- Özgen, H. N. (2001) "Kentte Yeni Yoksulluk ve Çöp İnsanları", *Toplum ve Bilim* Sayı:89, (88-101)
- Özüğurlu, M. (2005) *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyoloji*, İstanbul: Halkevleri Emek Çalışmaları Merkezi
- Petras, J. ve Veltmeyer, H. (2006) *Maskesi Düşürülen Küreselleşme* (Çev: Özlem Akpınar), İstanbul: Mephist
- Peycheva, L. & Dimov, V. (2004) "The Gypsy Music and Gypsy Musicians's Market in Bulgaria", *Difference and Integration*, Vol. 4, No.1, (189-205)
- Pınarcıoğlu, M. & Işık, O. (2001a) "1980 Sonrası Dönemde Kent Yoksulları Arasında Güce Dayalı Ağ İlişkileri: Sultanbeyli Örneği", *Toplum ve Bilim*, Sayı. 89 (31-61)
- Robinson, W. I. (1996) "Globalisation: Nine Theses on Our Epoch", *Race & Class*, Vol. 38, No. 2, (13-31)
- Rocha, M. G. de la (2001) "From the Resources of Poverty to the Poverty of Resources? The Erosion of A Survival Model", *Latin American Perspectives*, Vol. 28, No. 4, (72-100)

- Savran S. (2008) *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*, İstanbul: Yordam Kitap
- Sibley, D. (1981) *Outsiders in Urban Societies*, Oxford: Basil Blackwell, Oxford
- Shunear, S. N. (1992) "Growing up as a Gypsy", *Children of Minorities - Gypsies*, (Editor: Sandro Costarelli), Unicef, <http://www.osi.hu/iep/minorities/ResBook1/Growing.htm>
- Smith, T. (1997) "Recognising Difference: The Romani 'Gypsy' Child Socialisation and Eucation Process", *British Journal of Sociolgy of Education*, Vol. 18, No.2, (243-56)
- Sweezy, P. M. (1997) "More (or Less) on Globalization", *Monthly Review*, Vol. 49, No. 4, <http://www.monthlyreview.org/997pms.htm>
- Şerefgil, E. M. (1981) "XVI. Yüzyıl'da Rumeli Eyâleti'ndeki Çingeneleler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı. 15 (117-44)
- Wilson, W. J. (1998) "When Work Disappears: New Implications for Race and Urban Poverty in the Global Economy" *CASEpaper/17*, London: Centre for Analysis of Social Exclusion, <http://sticerd.lse.ac.uk/dps/case/cp/paper17.pdf>
- Yardımcı, S. ve Saltan, A. (2007) "Geri Dönüşümün Görünmeyen Yüzü: Sokak Toplayıcılarının İş ve Yaşam Koşulları Üzerine Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim*, Sayı:108, (206-35)
- Yılmaz, B. (2006) "Yakındaki Uzak: İstanbul'un Bir Kentiçi Mahaltesinde Sosyal Dışlanma ve Mekansal Sürgün", *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu Ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk Ve Sosyal Dışlanma*, (Editör: Fikret Adaman ve Çağlar Keyder)
- Yükselsin, İ. Y.(2009) " Satılık Havalar: Batı Türkiye Roman Topluluklarında Bir Müziksel Zanaatkârlık Biçimi Olarak Çalgıcılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/8, (452-63)

Tablo-1. Görüşülenlerin Sosyo-Demografik ve Mesleki Özellikleri

Ci	Yaş	Eğit.	Meslek-İş	M. D.
E	39	İOT	Müzişyen	Evli
E	37	İOT	Ayakkabıcı	Evli
E	39	İM	Ayakkabıcı	Evli
K	54	İM	Temizlik İşi	Evli
E	61	İM	İşçi Emeklisi	Evli
E	39	İOT	İőportacı,	Evli
E	42	İOT	Ayakkabıcı,	Evli
K	19	İOT	Deri İşi	Bekar
K	20	İOT	Deri İşi	Evli
E	52	İM	Soba İmalatı,	Evli
K	27	OYD	İşsiz -Dilenci	Evli
E	36	İM	Ayakkabıcı	Evli
E	32	İOT	Ayakkabıcı,	Boőan
K	51	OY	Ayak. Boya.	Bekar
E	50	İM	Ayakkabıcı	Evli
E	37	İM	Ayakkabıcı	Evli
E	41	İM	Ayakkabıcı	Evli
E	41	İM	Ayakkabıcı	Evli
K	34	İM	Tekstilde İşçi	Evli
E	44	OYD	Ayakkabı Bo-	Evli
E	44	OYD	Deri İşi, Ayak-	Evli
E	25	İM	Ayakkabıcı	Evli
E	48	İM	Kasap, İşçi	Evli
E	79	OY	Hallaç	Evli
E	46	İM	Paketçi, Emekli	Evli
E	65	OY	Müzişyen,	Evli
E	41	İM	Bakkal	Evli
K	53	İM	Bavul ticareti,	Evli
K	74	OYD	İşçi Emeklisi	Evli
E	29	OOT	İşsiz	Evli
E	28	İM	Müzişyen, Pake-	Evli
K	19	İOT	İşsiz	Evli
E	26	OOM	Trafik Takip İşi	Evli
E	43	İM	Kasap	Evli
K	74	OYD	İşçi Emeklisi	Evli
E	35	İM	Ayakkabıcı	Evli
E	47	İOT	Ayakkabıcı,	Evli
E	57	İM	Ayakkabıcı,	Evli
E	45	İOT	Ayakkabıcı	Evli
E	39	İM	El İşi,	Evli
E	38	İM	Demirci,	Evli
E	35	İM	Panayırclık,	Evli
E	28	LM	Kimya Tekni-	Evli
E	30	LT	Sepetçilik, El İşi	Bekar
E	39	OYD	Sepetçilik, Hur-	Evli
E	50	OY	Sepetçilik, Hur-	Evli

Ci	Yaş	Eğit.	Meslek-İş	M. D.
E	46	OY	Panayırclık, El	Evli
E	34	OY	Panayırclık,	Evli
E	48	OY	Panayırclık,	Evli
E	72	İM	Bağ-Kur Emek-	Evli
E	19	OY	El İşi, Hur-	Bekar
E	57	İOT	Kalaycı,	Evli
E	45	İM	Panayırclık,	Evli
E	27	İM	Sepetçilik, El İşi	Evli
E	55	OY	Çöp Toplama	Evli
E	55	OY	Hamallık, Çöp	Evli
E	31	OYD	Çöp Toplama	Evli
K	36	OYD	Çöp Toplama	Evli
K	42	OYD	Çöp Toplama,	Evli
K	40	OYD	Çöp Toplama	Evli
E	23	İM	Süpürgecilik,	Evli
E	30	OOT	Vasıfsız İşçi	Evli
E	55	İOT	Ayakkabı Bo-	Evli
E	44	İM	Devlet Memuru	Evli
E	54	İM	Hamallık	Evli
E	57	İM	İşçi Emeklisi,	Evli
E	70	İOT	İşçi Emeklisi	Evli
E	48	İM	Bavul Ticareti,	Evli
E	19	OOM	Müzişyen	Bekar
E	24	İM	Berber	Evli
E	72	OY	Müzişyen	Evli
E	51	İM	Müzişyen	Evli
K	53	OYD	Temizlik İşi	Evli
E	70	İOT	Müzişyen	Evli
E	51	İOT	Ayakkabıcı,	Evli
E	26	LM	Müzişyen	Evli
E	49	İOT	Müzişyen	Evli

Tabloda Kullanılan Kısaltmalar				
Cin: Cinsiyet;	E: Erkek;	K: Kadın;		
Eğit: Eğitim Düzeyi;	M.D.: Medeni Durum;			
İOT: İlkokul Terk;	OOT: Ortaokul Terk;			
OOM: Ortaokul Mezunu;				
İM: İlkokul Mezunu;	LM: Lise Mezunu;			
LT: Lise Terk;	OYD: Okur-Yazar Değil;			
OY: Okur Yazar				